

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie a patopsychologie

Diplomová práce

Bc. Kristýna Hanžlová

Souvislost mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy
u adolescentů

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

V Olomouci dne 20. 6. 2022

.....

Bc. Kristýna Hanžlová

Poděkování

Děkuji své vedoucí diplomové práce Mgr. Simoně Dobešové Cakirpaloglu, Ph.D za pomoc, připomínky a cenné rady, které mi poskytovala při konzultacích. Dále děkuji všem respondentům ze základních škol, kteří se ochotně podíleli na vyplnění dotazníku k výzkumné části. V neposlední řadě děkuji všem, kteří mě jakkoliv podporovali v průběhu psaní této práce, i během pokračování mého navazujícího studia.

Obsah

Úvod	6
1 Adolescence.....	8
1.1 Časové vymezení adolescence.....	9
1.2 Kognitivní, emoční a psychosociální vývoj.....	11
1.2.1 Změny v časně adolescenci	12
1.2.2 Charakteristika vývoje ve střední adolescenci.....	13
1.2.3 Charakteristika vývoje v pozdní adolescenci	14
1.3 Utváření identity	14
1.4 Vývoj sebepojetí	17
2 Osobnost a osobnostní rysy	20
2.1 Etymologie slova „osobnost“	20
2.2 Vymezení pojmu „osobnost“ z psychologického hlediska.....	21
2.3 Definice osobnosti	23
2.4 Utváření, vývoj a rozvoj osobnosti	24
2.5 Osobnost adolescenta.....	26
2.6 Diagnostika osobnosti a osobnostní rysy.....	27
2.6.1 Základní vymezení osobnostních rysů	29
2.6.2 Cattelův model osobnosti	30
2.6.3 Eysenkův model osobnosti	31
2.6.4 Pětifaktorový model osobnosti (Big 5).....	31
2.7 Osobnostní inventáře (dotazníky).....	38
3 Rizikové chování.....	39
3.1 Vymezení pojmu „rizikové chování“	39
3.2 Formy rizikového chování	41
3.3 Vybrané formy rizikového chování	42
3.3.1 Abúzus.....	42
3.3.2 Delikvence	44
3.3.3 Šikana	45
3.4 Rizikové chování v období adolescence.....	47
3.5 Možnosti prevence rizikového chování	50
4 Popis vybraných výzkumů a studií zabývajících se rizikovým chováním v adolescenci .	55
4.1 Výzkum zaměřený na rizikové chování a osobnostní rysy u adolescentů.....	55

4.2	Mezinárodní studie rizikového chování.....	56
4.2.1	Studie ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs 56	
4.2.2	Studie HBSC – Health Behavior in School aged Children	57
5	Výzkumná část.....	59
5.1	Formulace výzkumného problému	59
5.2	Cíl výzkumu.....	60
5.3	Výzkumné hypotézy	60
5.4	Popis sledovaného souboru.....	60
5.5	Výzkumné metody	60
5.5.1	Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)	60
5.5.2	NEO pětifaktorový osobnostní inventář (NEO – FFI)	62
5.6	Metody zpracování výzkumných dat	63
5.7	Popis postupu při sběru dat	63
5.8	Vyhodnocení výsledků výzkumu.....	65
5.9	K platnosti hypotéz	73
6	Diskuse.....	74
	Závěr.....	77
	Seznam použité literatury a zdrojů	78
	Seznam zkratk.....	85
	Seznam tabulek.....	86

Úvod

Tématem této diplomové práce je souvislost mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů. V době studia na střední škole mě lákalo vyzkoušet si pracovat např. s drogově závislými jedinci. Nyní studuji obor Řízení volnočasových aktivit. Jeho cílem je, kromě oblasti volnočasových aktivit a výchovy ve volném čase, zaměřit se také na rozvoj osobnosti a doprovázet druhé v jejich osobnostním rozvoji.

Prvním důvodem k výběru tohoto tématu bylo mé přesvědčení, že výchova ve volném čase může sloužit i k prevenci rizikového chování. *„Cílem současné výchovy je nejen vybavovat děti příslušnými kompetencemi, ale také je učit nástrahám, které jim společnost připravuje. Drogové závislosti, gamblerství, nesnášenlivost, agresivita apod. jsou dlouhodobé trendy vývoje společnosti a je nutné na ně reagovat ve výchovném působení.“*¹ V posledních desetiletích se ve výchovných programech pro děti a mládež stále více klade důraz na prevenci negativních jevů. Prevence je u dětí a mládeže směřována do těchto oblastí: drogové závislosti, alkoholismu a kouření, kriminality a delikvence, virtuálních drog (počítače, televize, videa), patologického hráčství (gamblingu), záškoláctví, šikanování, vandalismu, xenofobie, rasismu, intolerance a jiných forem rizikového chování.²

Druhým důvodem k výběru tématu byla má osobní zkušenost. Během vysokoškolského studia jsem měla možnost být na praxi v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež. Vedle sociálních pracovníků jsem zde pomáhala jako pedagog volného času, jehož pozice je v NZDM, dle mého názoru, také důležitá a potřebná. Cílovou skupinou zařízení byly děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy. Pro účastníky odpoledních programů, kteří byli ve věku 13-26 let, připravovali pracovníci zařízení různé hry a aktivity. Některé z aktivit, do kterých se mohli účastníci dobrovolně zapojit, byly zaměřené právě na prevenci rizikového chování.

V průběhu studia na vysoké škole mě v rámci přednášek z vývojové psychologie zaujalo období adolescence. Je velmi důležité pro celkový rozvoj člověka, a zároveň plné změn. Před několika měsíci jsem mezi studijními materiály objevila založené poznámky z přípravy „na potítku“ z jedné mé zkoušky. Tehdy jsem si vylosovala okruh otázek zaměřený právě na adolescenci a ještě předcházející období pubescence. K naučeným tématům jsem mezi body na papíře z přípravy měla k adolescenci napsáno, „Pro adolescenta jsou důležité

¹ HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 193.

² Srov. PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času.*, s. 41.

vrstevnické skupiny, ale pokud se chytne špatné party, může dojít ke zkušenosti např. s návykovými látkami.“ Proč může např. do drogové závislosti spadnout i člověk, který má dobré rodinné zázemí, podporující partu vrstevníků a má zájmy, kterým se třeba i aktivně věnuje? Mohou slony k rizikovému chování souviset s povahovými rysy člověka?

Hlavním cílem mé diplomové práce je zjistit, jaký je vztah mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů.

Cíl je operacionalizován na dílčí cíl. Tím je zjistit, jaký je rozdíl mezi pohlavími v osobnostních vlastnostech a v dílčích škálách rizikového chování.

Práce je rozdělena na teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část má čtyři kapitoly. První je věnována adolescenci. Toto věkové období je nejprve vymezeno časově, dále je popsán kognitivní, emoční a psychosociální vývoj. Kapitola se zabývá také vývojem identity, který je pro adolescenci klíčový, a sebepojetím.

Druhá kapitola se zaměřuje na osobnost. A to jak z laického pohledu na osobnost z hlediska etymologie slova, tak na psychologické vymezení osobnosti. Je zde popsán vývoj a rozvoj osobnosti člověka, protože se domnívám, že díky dobrému osobnostnímu rozvoji může člověk rizikovému chování předcházet. Podrobněji se je v této kapitole věnováno diagnostice osobnosti a osobnostním rysům.

Třetí kapitola se zabývá rizikovým chováním, nejprve vymezením pojmu a následně jeho formami. Větší pozornost je v této kapitole věnována abúzu, delikvenci a šikaně. Následně je popsáno rizikové chování v období adolescence a možnosti prevence.

Poslední, čtvrtá kapitola teoretické části práce, popisuje vybrané výzkumy a studie, které souvisejí s rizikovým chováním u adolescentů.

Výzkumná část diplomové práce se zabývá kvantitativním výzkumem. Při realizaci výzkumu byla zvolena metoda sběru dat – konkrétné dotazníkové šetření, které probíhalo online formou.

Při tvorbě této diplomové práce jsem využívala několika českých i zahraničních odborných zdrojů. Z knižních publikací jsem pro teoretickou část čerpala např. z knih od autorů Martina Dolejše a Ondřeje Skopala, Marie Vágnerové, Pavla Říčana, Petra Macka, Pavla Kabíčka, Ladislava Csémy a Jany Hamanové, Zdeňka Heluse nebo Veroniky Nielsen Sobotkové.

1 Adolescence

První kapitola je věnována adolescenci, věkovému období, ve kterém dochází k celkové proměně dítěte v dospělého jedince. Jde o biologický, psychický a sociální vývoj. Ten zahrnuje tělesnou zralost a schopnost reprodukce, rozvoj kognitivních schopností, emoční vývoj a postupnou stabilizaci prožívání a regulaci chování. Dochází také ke změnám v sebepojetí. Důležitou výzvou adolescence je utváření identity a budování sebeúcty. V rámci sociálního vývoje dochází k přijímání role dospělého, k níž patří příprava na budoucí povolání. Obvykle adolescenti získávají i první partnerské a sexuální zkušenosti. Současná mladá populace dosahuje biologické dospělosti zpravidla ještě během posledních let základní školy, ale sociálně a ekonomicky nezávislí na rodičích se stávají až o několik let později.³

Adolescence je věkové období dospívání, které následuje po pubescenci (pubertě) a předchází rané dospělosti. Termín je odvozen od latinského slova *adolescere*, což znamená dorůstat, dospívat a mohutnět. Slovo bylo jako označení pro určité období života člověka poprvé použito v 15. století. Adolescent, tedy jedinec ve věku mezi pubertou a dospělostí, se v českém jazyce volně zaměňuje s označením dospívající nebo dorost. Pro pedagogiku a sociologii je typičtější širší označení mládež.⁴

Přední český odborník v oblasti psychologie osobnosti, vývojové a klinické psychologie Pavel Řičan, hovoří o adolescenci jako o období, kdy je člověk nejkrásnější, tělesně i duševně nejsvěžejší, nejdychtivější a nejbystřejší. Zároveň však udává, že je toto období těžké a plné rozporů.⁵ „*Adolescent se má vyznat sám v sobě a najít své místo ve světě, ověřit si, co dokáže a co vydrží, sám sebe najít v nějakém přesvědčení a životním programu. Má dokončit přípravu ke společnému uplatnění v práci nebo udělat důležitá životní rozhodnutí v tomto směru (vstup na vysokou školu). Ve vztahu k druhému pohlaví má prožít něco víc než pouhé okouzlení, něco, co bude přinejmenším vážným hledáním, pokusem poznat a dát se poznat.*“⁶ Toto jsou velké úkoly a podle Řičana se nemůžeme divit tomu, že adolescenti v sobě mívají mnoho zmatků a neujasněností. Jejich hledání může být bolestné a bývá spojeno i s osobními krizemi.⁷

Klinická psycholožka, pedagožka a lektorka Kateřina Thorová ve své vývojové psychologii zmiňuje psychologa Sigmunda Freuda, který také popisoval adolescenci jako velmi neklidné a bouřlivé období. Zároveň ale píše, že různé studie došly k závěru, kdy část

³ Srov. BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje.*, s. 99.

⁴ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 11.

⁵ Srov. ŘIČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání.*, s. 191.

⁶ ŘIČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání.*, s. 191.

⁷ Srov. ŘIČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání.*, s. 191.

dospívajících neprožívala období adolescence nijak dramaticky. Většina z nich prý prošla dospíváním, aniž by své sociální vztahy vnímali jako napjaté. Thorová dále uvádí, že dospívání jako problémové vnímají spíše rodiče dospívajících.⁸

I přes výše zjištěný fakt, kdy někteří adolescenti nevnímají toto období jako neklidné a bouřlivé, dochází v adolescenci ke komplexní proměně osobnosti jedince. Mnohé změny jsou podmíněny primárně biologicky, ale významně je ovlivňují i psychické a sociální faktory.⁹

Australský psycholog Michael Carr-Gregg, který se věnuje práci s mládeží a radí i rodičům, spolu s poradkyní v oblasti volby povolání Erin Shale, vymezují úkoly pro období adolescence:

- vytvořit si spolehlivou a pozitivní identitu;
- získat nezávislost na dospělých opatrovnících a rodičích;
- najít milované osoby mimo okruh rodiny;
- najít směr profesní kariéry, zajistit si ekonomickou nezávislost a najít si místo ve světě.¹⁰

1.1 Časové vymezení adolescence

Adolescence je fází relativně dlouhého úseku dospívání.¹¹ Časové rozmezí se nejčastěji udává mezi 15. a 20. rokem života jedince.¹² Autoři psychologického slovníku, Pavel Hartl a Helena Hartlová tvrdí, že je termín adolescence v odborné literatuře užíván nejednoznačně. Píší, že u dívek je mezi 12. a 18. rokem, u chlapců mezi 14. a 20. rokem.¹³

Někteří autoři dnes uvádějí tzv. časnou adolescenci 10–13 let. Například psycholog Petr Macek, který se v praxi věnuje práci s nejrůznějšími skupinami, rozlišuje tři fáze adolescence. Konkrétně časnou adolescenci, střední a pozdní. Časnou adolescenci datuje zhruba 10–13 let. Střední adolescenci vymezuje intervalem 14–16 let. Pozdní adolescenci uvádí 17–20 let, případně i mnohem déle, jelikož během svých seminářů pro univerzitní studenty ve věku 19–24 let opakovaně zjišťoval, že se zhruba polovina z nich v období svých vysokoškolských studií cítila být spíše adolescenty než dospělými.¹⁴

⁸ Srov. THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt.*, s. 415-416.

⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie a Lidka LISÁ. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání.*, s. 373.

¹⁰ Srov. CARR-GREGG, Michael a SHALE, Erin. *Puberťáci a adolescenti: průvodce výchovou dospívajících.*, s. 83.

¹¹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.*, s. 253.

¹² Srov. PRŮCHA, J. – WALTEROVÁ, E. – MAREŠ, J. *Pedagogický slovník.*, s. 16.

¹³ Srov. HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník.*, s. 18.

¹⁴ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 12.

Marie Vágnerová, psychologka a přední česká odbornice v oblasti pedopsychologie, vývojové psychologie a psychologie handicapu, se také zabývá adolescencí. Píše, že úsek dospívání trvá přibližně mezi 15. a 20. rokem s určitou individuální proměnlivostí – zejména v psychické, sociální a vzácněji i somatické oblasti.¹⁵ Ve své nejaktuálnější publikaci věnované vývojové psychologii dětství a dospívání, uvádí spolu s autorkou Lidkou Lisou pouze dvě fáze adolescence, a to ranou adolescenci (11–15 let) a pozdní adolescenci (15–20 let).¹⁶ Pavel Kabíček, primář Pediatrické kliniky IPVZ, 1. LF UK a Thomayerovy nemocnice v Praze, vymezuje období adolescence mezi 10. a 19. rokem života jedince.¹⁷

Zdeněk Helus, jeden z nejznámějších sociálních a pedagogických psychologů, datuje adolescenci stejně jako Macek, tedy od 15 do 20 (22) let života jedince.¹⁸

Josef Langmeier, který patřil mezi nejvýznamnější české psychology, spolu s klinickou a dětskou psychologkou Danou Krejčířovou, datují adolescenci zhruba od 15 do 22 let. Uvádějí, že se v tomto období rychle mění postavení jedince ve společnosti (přechod ze základní školy do učebních oborů nebo na střední školu), začínají častější a hloubkové erotické vztahy a zásadně se mění sebepojetí. Dále dodávají, že tato věková skupina bývá běžně označována jako mladiství, dorost nebo teenagers.¹⁹

Bedřich Hájek, Břetislav Hofbauer a Jiřina Pávková jsou autoři, kteří se dlouhodobě věnují zejména pedagogice volného času. Píší, že věk mezi 14. a 16. rokem lze ještě považovat za období dozrívání pubescence. Jako adolescentní mládež – popř. postpubescentní označují až věk 16–20 let.²⁰

Světová zdravotnická organizace WHO datuje období adolescence od 10 do 19 let a zároveň uvádí, že je to jedinečná fáze lidského vývoje a zároveň doba pro položení základů pro dobré zdraví.²¹

V této podkapitole je věkové období dospívání časově vymezeno autory různých oborových specializací. I přes různé specializace se všichni studiem nebo zkoumáním adolescence zabývali či zabývají. Je možno vidět, že časově nelze adolescenci vymezit přesně. Lze tedy souhlasit s tvrzením autorů psychologického slovníku, že je termín adolescence používán nejednoznačně. Každý autor uvádí různá časová rozmezí věku

¹⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.*, s. 253.

¹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání.*, s. 374-375.

¹⁷ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 17.

¹⁸ Srov. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 253.

¹⁹ Srov. LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie.*, s. 1.

²⁰ Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 101.

²¹ Srov. World Health Organization. *Adolescent health.* [online].

adolescenta. Jasně ale je, že je adolescence, jak již bylo řečeno, obdobím dlouhého časového úseku. Zahrnuje druhou dekádu života každého člověka. To je přibližně od 10 do 20 let věku.

1.2 Kognitivní, emoční a psychosociální vývoj

Adolescenti zažívají rychlý fyzický, kognitivní a psychosociální růst. To ovlivňuje, jak se cítí, myslí, rozhodují a jak komunikují s okolním světem.²² Z hlediska vývoje poznávacích funkcí dochází ke změnám ve vnímání, v pozornosti, paměti, představivosti, fantazii, schopnostech, v myšlení a usuzování. Adolescenti musí zvládnout mnoho změn, a to jak tělesných a emocionálních, tak i změnu role v rodině nebo vztahů s vrstevníky. Tomu potřebují porozumět a dát smysl. Přes to, že začínají přemýšlet o své budoucnosti, se však zároveň více zaměřují na minulost. Také si budují vlastní identitu.²³

Hlavní pokroky v kognitivním vývoji je možné vyjádřit několika body:

1. Adolescent dokáže pracovat s pojmy, které jsou vzdálené bezprostřední smyslové zkušenosti. Začíná chápat abstraktní pojmy jako právo, spravedlnost apod.
2. Při řešení problémů již odkáže používat několik alternativ, teorie a hypotézy, jejichž platnost umí ověřit.
3. Dokáže vytvořit i fiktivní nebo fantastické domněnky, které je schopen porovnat s realitou nebo normami společnosti.
4. Používá logické operace, je schopen sledovat formu myšlenkového úsudku.²⁴

S vývojem abstraktního myšlení a formováním logických operací – hodnocení nebo soudů, se u adolescentů vyvíjí rafinovanější schopnost rozlišování dobra a zla, a odpovídající morálka. Rozměry morálního citění a myšlení se u adolescentů ubírají dvěma směry: ve vztahu ke spravedlnosti a pravdě, a také jako zvýšená citlivost vůči pohodě a blahobytu jiných lidí (zejména přátel, rodičů,...). U dospívajících chlapců a dívek existuje rozličný vývoj morálního smýšlení, citění a jednání. Morálka chlapců vývojově směřuje k pravdě, dívkám je bližší starost a pečování o pohodu lidí. Cílem morálního smýšlení u adolescentů je obliba a pochvala ze strany ostatních vrstevníků a přátel.²⁵

²² Srov. World Health Organization. *Adolescent health*. [online].

²³ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 29-30.

²⁴ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 24.

²⁵ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 11-12.

Adolescent dokáže srovnávat existující poměry s ideálním stavem, který si vytvořil ve své mysli. To může vést k jeho časté kritičnosti a nespokojenosti, zklamání, nejasnému toužení nebo někdy i vystupňovanému pesimizmu.²⁶

1.2.1 Změny v časně adolescenci

Pro začátek časně adolescence, která je obvykle datována od deseti do třinácti let, jsou typické pubertální změny. Je obvyklé, že jsou tyto změny v etapě také ukončeny a nezasahují do dalšího vývojového období. Nejnápadnější jsou změny zevnějšku, které pak ovlivňují jak identitu, tak sebepojetí i sebehodnocení adolescenta a jeho vztahy s blízkými.²⁷ Pubertální hormonální proměna ovlivňuje emoční prožívání. Adolescenti bývají emočně labilnější, dráždivější a mají tendenci přecitlivěle reagovat i na běžné podněty. Citové prožitky mohou být intenzivní, ale bývají spíše krátkodobé a proměnlivé. Vzhledem k tomu lze velmi těžko předpovídat, jakým způsobem zareagují. Časté změny nálad bývají i pro ně samotné spíše nepříjemné. Jelikož si nejsou schopni vysvětlit jejich příčinu, reagují na ně jako na něco obtěžujícího, takže podrážděně.²⁸

Časnou adolescenci je možné charakterizovat i jako období utváření formálních operací. Zakládá se nutná výbava abstraktního myšlení, operování s abstraktními pojmy, kombinační schopnosti, hledání alternativních řešení problémů a schopnost reflektovat sebe – jako subjekt vlastního myšlení.²⁹ Pokračuje také vývoj inteligence a tvořivého myšlení.³⁰

V časně adolescenci se zvyšuje vědomí kompetence a z toho vyplývající pocit nezávislosti a samostatnosti. Pro toto období je také typické např. zvýšení zájmu o vrstevníky opačného pohlaví, které je posilováno pohlavním pudem a výskytem sekundárních pohlavních znaků. Některé změny jsou determinovány hlavně společenskými podmínkami a nejsou zapříčiněny biologickým dozráváním. Např. ve většině evropských zemí a v USA absolvují dospívající na konci časně adolescence základní školu a přechází na střední školy. I přesto je ale základní charakteristikou tohoto období pubertální změna.³¹

Emoční nestabilita, časté změny nálad, impulzivita jednání a nepředvídatelnost reakcí často patří k dospívání. To ale však neznamená, že by adolescence byla zákonitě obdobím

²⁶ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 24.

²⁷ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 27.

²⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání.*, s. 398-399.

²⁹ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence.*, s. 46.

³⁰ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 24.

³¹ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 45.

emočních krizí. Starší průkopnické práce sice toto období bouří a krizí nazývaly, nicméně nové práce, postihující porovnání všech skupin adolescentů z různých kultur, neprokázaly přímou souvislost mezi pohlavním dospíváním a výskytem emočních krizí.³²

1.2.2 Charakteristika vývoje ve střední adolescenci

Střední adolescence je většinou datována od čtrnácti do šestnácti let věku. Dospívající jsou objekty úvah a hodnocení. V mnoha společnostech je charakteristické, že se v tomto období adolescenti snaží výrazně odlišovat od svého okolí. Jinak se oblékají, preferují specifickou hudbu, apod.

V psychologickém smyslu je střední adolescence obdobím hledáním osobní identity – vlastní jedinečnosti a autenticity jedince. V kontrastu s předchozí, časnou adolescencí, kdy dochází ke změnám, v níž není tak typická kontrola vlastního chování dospívajícího, je střední adolescence charakterizována změnami, které si adolescenti způsobují sami. Macek píše, že dospívající nemůže být v tomto věku považován za individualistu jen proto, že má odlišné názory např. na módu, že se odlišně obléká a že se odlišně chová. Tyto zvláštnosti naopak zvyšují jeho příslušnost k vrstevníkům.³³ Právě vrstevnické skupiny často experimentují se stylem oblékání a jejich zájmy se mění.³⁴

Z hlediska kognitivního vývoje rozvíjí adolescenti úvahy i o mravních konvencích a o etickém kodexu. Někteří filozofují o smyslu života, je u nich běžný pocit vnitřního nepokoje a trápení. Někdy může být problematické odlišit intenzivní prožívání těchto pocitů od psychického onemocnění. Tendenci charakterizovat sebe samé podle kvality svých mezilidských vztahů mají dívky, chlapci zase podle svých schopností.

Z hlediska vztahů k rodině, vrstevníkům a společnosti dochází k určité odtažitosti od rodičů. Adolescenti se více koncentrují na výše zmíněnou vrstevnickou skupinu. Větší potřeba schůzek se skupinou může vyvolávat hádky a neshody s rodiči. Se zvýšením heterosexuálních kontaktů klesá význam vrstevnických skupin. Ve středu zájmu u obou pohlaví zůstává fyzická atraktivita a oblíbenost, a je kritickým faktorem mezilidských vztahů a sebevědomí. Jedinci s viditelnou tělesnou odlišností jsou ohroženi rizikem poruchy vývoje sociálních dovedností a sebedůvěry. Hůře také navazují uspokojivé vztahy.

³² Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 23-24.

³³ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 45-46.

³⁴ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 29.

Ve střední adolescenci začíná dospívající také odpovědněji přemýšlet o tom, co bude dělat v dospělosti.³⁵

1.2.3 Charakteristika vývoje v pozdní adolescenci

Pozdní adolescence je fáze, která nejvíce přímo směřuje k dospělosti. V této době mohou dospívající ukončovat svoje vzdělání a snažit se nalézt pracovní uplatnění. Posiluje se sociální aspekt identity. To znamená, že jedinec potřebuje někam patřit, podílet se na něčem a sdílet něco s druhými. Macek uvádí, že se adolescent v daleko větší míře než v dřívějších fázích vývoje zamýšlí nad svou osobní perspektivou. Uvažuje o budoucích cílech a plánech – to jak ve vztahu k profesi, tak i v oblasti partnerských vztahů.³⁶ „*Šíře změn v tomto osobním období závisí na tom, jak adolescenti sami časují svoje dospělé role, jestli se např. rozhodují pro vysokoškolská studia, zda se ekonomicky osamostatňují, nebydlí s rodiči, vstupují do manželství, stávají se rodiči.*“³⁷

Z hlediska psychosociálního vývoje se jedinec v pozdní adolescenci orientuje na trvalejší vztahy a postupně mizí sexuální experimentování. Myšlení je méně egocentrické, rozvíjí se koncepty jako spravedlnost, patriotizmus a vztah k historii. Zpomalení somatického vývoje adolescentům pomáhá v dosažení stabilnějšího vnímání vlastního těla. Velkou roli v jejich životech začínají hrát intimní vztahy. Své vztahy stále častěji chápou jako lásku a závazek. Významnější je otázka kariéry, protože starší adolescent začíná sebe samého vnímat jako součást společnosti (jako student, dělník, rodič apod.).³⁸

1.3 Utváření identity

Následující podkapitola se bude zabývat identitou. Ta, spolu se sebepojetím, které bude rozebíráno v další podkapitole, patří k ústředním psychologickým charakteristikám adolescentů. Během adolescence má jedinec čas a prostor, aby si mohl ověřovat své vlastní kompetence, schopnosti, aby navázal nové vztahy a získal další zkušenosti a zážitky.³⁹

Jedním z důležitých vývojových úkolů, který je s obdobím adolescence spojován, je hledání a utváření identity.

³⁵ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 29-30.

³⁶ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 46.

³⁷ MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 46.

³⁸ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 31.

³⁹ Srov. HOFERKOVÁ, Eva. *Sebepojetí v adolescenci.* [online]., s. 25.

O identitě, tedy o hledání „Já“, se píše a mluví snad ve všech jazycích naší kultury – od odborné až po popularizační literaturu.⁴⁰ Umožňuje čelit světu autonomně, koherentně a zodpovědně. Identita ale ovšem není v adolescenci hotovou a definitivně utvořenou strukturou. Naopak je spojena s trvalým procesem sebepoznávání.

Formování identity probíhá v různých oblastech života – v rodině, ve škole, v práci apod. Sobotková píše, že jsou způsoby dosažení identity, následné autonomie a dospělé zodpovědnosti velmi individuální.⁴¹ „*Avšak adolescence je vrcholem osobního zápasu o identitu.*“⁴² Proto je tento pojem v období adolescence klíčový.⁴³

Helus píše, že se pod pojmem identita v psychologii osobnosti myslí: „*totožnost jedince se sebou samým, se svým pravým já; tedy s tím, kým bych chtěl a měl být, abych žil svůj opravdový, nefalšovaný život.*“⁴⁴

Podle Říčana mít identitu znamená: „*znát odpověď na otázku, kdo jsem, znát sebe, rozumět svým citům, vědět, kam patřím, kam směřuji, čemu doopravdy věřím, v čem je smysl mého života.*“⁴⁵ Dále Řičan píše, že mít identitu znamená být si jistý sám sebou, nést zodpovědnost za své činy, mít realistické sebevědomí a znát své možnosti a meze. Znamená to být zakotven v tradici a aktivně se podílet na své budoucnosti, a to jak osobní, tak i společenské. Jedinec by měl vědět o své jedinečnosti, měl by znát své nezaměnitelné místo a svou nenahraditelnost. A to všechno nejen intelektem, ale celou „hloubkou své bytosti“. Mít identitu podle Říčana znamená mít větší podíl na svém vlastním životě.⁴⁶ Na jeden pojem je toho trochu mnoho, proto Řičan zmiňuje psychologa Erika H. Eriksona, který si toho byl vědom a který pojem identita do psychologie zavedl. Sám Erikson se dokonce přesné definici identity bránil.⁴⁷

Během vytváření identity v adolescenci se jedinec zajímá se o to, jak na něj pohlíží vrstevníci a dospělí. To srovnává s tím, jak se cítí sám. Dostává se do střetu dvou identit – do dětské, kterou začíná odmítat z důvodu neatraktivnosti, a do dospělé, kterou má za úkol přijmout. Psycholog Martin Dolejš, jehož specializací je konstrukce psychodiagnostických metod, testů a tvorba dotazníků, také zmiňuje Eriksona, konkrétně jak o identitě píše v knize *Dětství a společnost*, tedy že: „*Mysl adolescenta je v podstatě myslí ve stavu moratoria, psychosociálního stadia mezi dětstvím a dospělostí, mezi morálkou, již se dítě naučilo,*

⁴⁰ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 216.

⁴¹ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 31-32.

⁴² ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 216.

⁴³ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 216.

⁴⁴ HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrát k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 185.

⁴⁵ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 217.

⁴⁶ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 217.

⁴⁷ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie]*, s. 217.

a etikou, kterou má rozvíjet jako dospělý.“⁴⁸ Adolescent se svým osobním vývojem a společenským tlakem dostává do situace, kdy musí přehodnotit představy o sobě samém. Na základě formálního myšlení a sebeprosazování se naplňuje potřeba vymezit se vůči svému okolí – zejména rodičům, vrstevníkům a spoluobčanům. Svojí novou identitu adolescent staví také na základě poznatků, které má o svých vlastnostech, schopnostech, dovednostech a kompetencích.

Utváření identity má i obrácenou stranu mince. Dolejš opět zmiňuje Eriksona, který tuto obrácenou stranu mince nazval „konfuze rolí“. Tu je možno chápat jako snahu adolescenta udržet celistvost svého ega nadměrným ztotožněním se s vůdcem vrstevnické skupiny nebo pouličního gangu až do té míry, že svou identitu ztratí. Tato difuze identity může vést k různým formám rizikového a delikventního chování. Také se může projevit v duševních poruchách.⁴⁹

V období adolescence mladý člověk postupně přijímá nové role spjaté s dospělostí. Volí si dlouhodobé osobní cíle a hodnoty. Díky nim získává pocit smyslu života a osobního směřování. Psycholog Marek Blatný, který se zabývá psychologií osobnosti, celoživotním vývojem člověka a osobnostní pohodou, hovoří o úskalích současné mladé generace. Generace je podle něj doslova přehlcena množstvím možností, kým se stát a k čemu směřovat.⁵⁰

Podle modelu „Pět C“ (PYD) – zformulovaného profesorem lidského rozvoje a zakládajícím redaktorem časopisu *Journal of Research on Adolescence*, Richardem M. Lernerem a jeho spolupracovníky, se s vývojem identity pojí pět oblastí sebepojetí. Konkrétně: kompetence, sebedůvěra (confidence), vztahy (connection), charakter (character), vztah k morálce a společenským normám a péče (caring) – ve smyslu empatické péče o druhé.⁵¹

Identita souvisí především se sebepoznáním. Odráží se v ní i to, jakým způsobem dospívající sami sebe popisují.⁵² Období adolescence představuje celkovou proměnu jedince, a tato proměna se samozřejmě týká i jeho osobnosti. V rámci pěti základních osobnostních vlastností – formulovaných teorií „Velké pětky“, o kterých bude podrobněji řečeno v kapitole o osobnosti, se u dospívajících nejprve objevuje nárůst introverze a neurocismu. V dalších letech dospívání se však obojí postupně snižuje. Narůstá stabilita a extaverze, také přívětivost,

⁴⁸ DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů.*, s. 84.

⁴⁹ Srov. DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů.*, s. 83-84.

⁵⁰ Srov. BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje.*, s. 105.

⁵¹ Srov. LERNER, R., M. LERNER, J. V. *The Five Cs Model of Positive Youth Development*. [online]. Harvard University. [cit. 31. 5. 2022]. Dostupné z: <http://exploresel.gse.harvard.edu/frameworks/52>

⁵² Srov. BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje.*, s. 105.

svědomitost a otevřenost. Osobnost jedince celkově směřuje k větší stabilizaci, k otevřenosti vůči lidem a novým zkušenostem.⁵³

1.4 Vývoj sebepojetí

Se svým sebepojetím se nerodíme. Vzniká a vyvíjí se na základě pohledu druhých lidí na nás. To, jak na nás druzí lidé reagují, tvoří již v období dětství stavební kameny našeho vlastního sebepojetí. Mezilidské vztahy nejsou jen něčím, co probíhá mezi námi a někým druhým. Vztahy, resp. interakce a komunikace, do nás také vrůstají. Určitou svou složkou se přetvářejí v náš vztah k sobě samým – v základ našeho sebepojetí.⁵⁴

Sebepojetí (self-concept) je možné definovat jako: „*hypotetický konstrukt, kterým se snažíme popsat obsah vědomí vztahovaný k vlastnímu Já. Zahrmuje představy a hodnotící soudy, které o sobě jedinec má, a také komplexní vztah jedince k sobě samému.*“⁵⁵

Psycholog, soudní znalec, speciální pedagog a vysokoškolský učitel Slavomil Fisher, spolu s akademikem a pedagogem Jiřím Škodou uvádějí, že v životě člověka má sebepojetí dvě základní funkce: organizační a seberegulačně – exkluzivní. Prostřednictvím organizační funkce pomáhají mentální struktury jedinci organizovat jeho poznání o sobě. Dále také to, jak o sobě přemýšlí a co si o sobě zapamatuje. Seberegulačně – exkluzivní funkce se podílí na usměrňování chování, voleb a plánů do budoucnosti.⁵⁶

Helus uvádí čtyři základní složky sebepojetí:

- *sebepoznání* – chceme vědět, co dokážeme, jak vypadáme, co si o nás myslí druzí a jací jsme doopravdy,
- *sebecit* – naše sebepoznání není zpravidla citově neutrální, máme se rádi, nacházíme zalíbení sami v sobě, anebo naopak – stydíme se za sebe, pohrdáme sebou, nenávidíme se apod.,
- *sebehodnocení* – vyslovujeme soudy sami o sobě, porovnáváme své současné výkony a vlastnosti s minulostí nebo s výkony a vlastnostmi jiných lidí, vyvozujeme hodnotící závěry o sobě,

⁵³ Srov. BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje.*, s. 106.

⁵⁴ Srov. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 183.

⁵⁵ FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení.*, s. 144.

⁵⁶ Srov. FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení.*, s. 144.

- *seberealizace* – usilujeme o svůj vývoj, o své zdokonalení – stáváme se takovými, jakými bychom chtěli být.⁵⁷

Rozvoj sebepojetí závisí na vědomí vlastního já. Vědomí já, resp. sebepojetí a vztah k sobě samému, je specifickým základním vztahem. Ten je odlišný ke vztahu k jiným lidem, od nichž se člověk může oddělit, ale stále zůstává sám sebou. Zkušenost se sebou samým se vytváří na základě různých poznatků, úvah a emočních prožitků. Tak se děje pod vlivem reakcí, názorů a postojů jiných lidí, zejména těch, kteří jsou pro daného jedince osobně významní. Vágnerová píše, že rozvoj probíhá i pod vlivem zkušenosti s chováním rodičů, a to především matky. Protože opakovaný prožitek, vyplývající z chování blízkého člověka, formuje základ sebepojetí.⁵⁸

Vývoj sebepojetí převládá spíše ve střední a pozdní adolescenci.⁵⁹ Na počátku adolescence je sebepojetí dospívajících převážně založeno na rodičovském hodnocení. Postupně ale čím dál víc vychází z vlastních zkušeností a ze srovnání s vrstevníky. Vágnerová tvrdí, že adolescenti s jasně vymezenou identitou lépe odolávají jakýmkoliv tlakům, protože nejsou ochotni jednat v rozporu se svými názory a hodnotami. Sebepečení prochází změnami, a to souvisí s rozvojem kognitivních procesů. Schopnost uvažovat abstraktně adolescentovi umožňuje překročit hranici přítomnosti a usilovat o budoucí sebevymezení. O nové sebevymezení adolescenti usilují také v závislosti na osvojování nových kompetencí, získání nových rolí a sociálního postavení, k němuž musí zaujmout nějaký postoj. Proměny, které jsou s dospíváním spojené, představují výzvu a nabízejí možnost dalšího rozvoje. Záleží však na každém jedinci, zda a jak tuto možnost využije.⁶⁰

Sebepečení dospívajících, které je, jak již bylo řečeno, závislé na hodnocení jiných, osobně významných lidí, je typické zejména v rané adolescenci. V rámci sebeřeflexe jsou u adolescentů ve větší míře aktivovány jak oblasti vztahující se k úvahám o vlastní osobě, tak oblasti, které zpracovávají informace o jiných lidech.⁶¹

Důležitou součástí sebepojetí v adolescenci je vztah k sobě samému. Na počátku adolescence se projevuje větší zájem o vlastní prožitky. Teprve starší adolescenti je ale dovedou posouvat ve vztahu k celkovému sebepojetí. Významným aspektem je sebeúcta. Ta bývá v této době zranitelnější, než kdy dřív. V období adolescence také prochází postupnou

⁵⁷ Srov. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 183.

⁵⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 298-321.

⁵⁹ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSĚMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 28.

⁶⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání.*, s. 444-446.

⁶¹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání.*, s. 448.

proměnou. Na počátku klesá, a později – v souvislosti s rozvojem nových kompetencí a s potvrzením vlastních kvalit, znovu narůstá.

Každý adolescent je jiný a jeho sebepojetí je do značné míry ovlivněno i osobnostními charakteristikami každého jednotlivce. Dospívající vstupují do určitých sociálních rolí a společenských pozic. Sebeпоjetí adolescentů může být kolísavé. Odráží se v něm totiž mnoho změn z prostředí, např. přestupy z jedné školy na druhou nebo další stresové události. Tyto faktory pak způsobují, že je vývoj u každého adolescenta individuální.⁶²

Poznávací složkou sebepojetí (jako představy o sobě samém, je sebepoznání). To vyjadřuje postoje a očekávání, která člověk vůči sobě má. Je výsledkem sebeanalýzy, která v průběhu života pomáhá pochopit a korigovat lidské možnosti a schopnosti. V rámci sebepoznávání si lze postupně zpřesňovat obraz o sobě samém.⁶³ Jan Barták, autor publikací věnujících se sociálním vědám, andragogice, mediálnímu managementu a personalistice, hovoří v souvislosti se sebepoznáním o sebereflexi. Sebereflexe, kromě sebepoznávání, zahrnuje i schopnost přemítat o sobě, přemýšlet a uvažovat o sobě věcně a logicky. Má význam:

- kognitivní – rozvoj schopnosti pravdivého sebepoznání;
- axiologický – schopnost porovnávat svoje myšlení, chování a jednání s běžně přijímanou hodnotovou orientací;
- etický – respektování etických principů.⁶⁴

⁶²Srov. HOFERKOVÁ, Eva. *Sebeпоjetí v adolescenci*. [online]., s. 24-25.

⁶³Srov. BARTÁK, Jan. *Osobnostní management*., s. 78.

⁶⁴Srov. BARTÁK, Jan. *Osobnostní management*., s. 78.

2 Osobnost a osobnostní rysy

Jelikož se tato diplomová práce zabývá souvislostí mezi rizikovým chováním a osobnostními rysy u adolescentů, následující kapitola se bude zabývat tímto tématem, a to osobností a osobnostními rysy. Osobnost bude vymezena z hlediska etymologie, z důvodu rozdílů v laickém vnímání významu osobnosti. Dále bude vymezena z pohledu psychologie. Následná kapitola bude zaměřena na utváření, vývoj a rozvoj osobnosti. Poté bude v obsáhlejší kapitole popsána diagnostika osobnosti a osobnostní rysy, včetně modelu osobnosti podle Cattella, Eysencka a Pětifaktorový model osobnosti (Big 5).

Když slyšíme slovo „osobnost“, můžeme si představit někoho, kdo je mediálně známý. Na druhou stranu pro nás může být osobností někdo, kdo je pro nás výjimečný, má přirozenou autoritu nebo před ním máme respekt. O osobnosti můžeme hovořit i v souvislosti s člověkem, který má „charizma“, je přesvědčivý a obohacuje nás. Každý si možná v životě položil otázky týkající se jeho vlastní osobnosti – např. Jaký jsem člověk?, Jak mě vidí druzí lidé? Na tyto a podobné otázky může být někdy obtížné odpovědět.

Osobností je každý člověk, ne jen výjimeční lidé. Psycholog Vladimír Smékal píše, že osobnost je nejsložitější a nejtajemnější jsoučno na zemi. Proto se jí také zabývá řada věd. Například pedagogika chápe osobnost jako východisko, podmínku a cíl výchovy. Učitelé i vychovatelé by měli být vedeni k tomu, aby formovali osobnost u svých žáků a všech účastníků vzdělávání. To proto, že osobností je v pravém slova smyslu vzdělaný a vychovaný člověk.⁶⁵

2.1 Etymologie slova „osobnost“

Abychom mohli osobnosti porozumět a snáze ji definovat, je vhodné si nejdříve vymežit pojem z hlediska původu slova. „Osobnost“ je odvozena z latinského slova *persona*. Byla to maska, kterou nosili antičtí herci v římském divadle, tzv. „obličej“, který ukazovali publiku.⁶⁶ Tato maska měla tvarovaná ústa tak, aby zesilovala zvuk. Usuzuje se, že význam slova *persona* pochází z *per - sonare*, to znamená proznívat, znít skrz. Postupně se z masky, která člověku dávala určitou „tvářnost“, rozšířil význam na tvářnost člověka vůbec – na jeho vnější výraz a pak i na jeho povahu.

Antické termíny *persona* a řecké *prosopon* se podle etymologie dají vyložit ze slovního spojení *per se esse*, a to lze interpretovat ve významu „být o sobě“, „být sebou“.⁶⁷

⁶⁵ Srov. SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení vědomí a jednání.*, s. 14.

⁶⁶ Srov. KERN, Hans. *Přehled psychologie.*, s. 222.

⁶⁷ Srov. SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení vědomí a jednání.*, s., 16.

V etymologickém slovníku českém je slovo osobnost vyloženo ze slova osoba - z předložkového spojení *o sobě* (kdo je „sám o sobě“ - jednotlivec).⁶⁸ Zde se odráží pojetí osobnosti jako individuality - jako osobní identity. V běžném užívání, zejména v memoárové literatuře, se pojem „osobnost“ chápe jako významný člověk (formulace „byla to velká osobnost“).

V lidové mluvě minulého století se slova „osoba“ užívalo tehdy, pokud se mluvilo o podivném a podezřelém člověku, na kterého si bylo třeba dávat pozor.

Pojem „osobnost“ bývá používán i jako klasifikační kritérium, které označuje celkovou kvalitu nějakého člověka. Z této kvality vyplývá sociální prestiž.⁶⁹ *Skutečnost, že je někdo považován za osobnost, vyjadřuje jeho ocenění.*⁷⁰

Podle psycholožky Marie Vágnerové, přední odbornice v oblasti pedopsychologie a psychologie handicapu, slouží pojem osobnost k zachycení specifčnosti charakteristik vymezujících jedinečnost každého člověka. To je v souladu s obsahem latinského termínu „persona“, označujícího masku, který byl zmíněn v jednom z předchozích odstavců. Maska totiž dávala herci představujícímu určitou postavu konkrétní, i když poněkud zjednodušující charakter.⁷¹

2.2 Vymezení pojmu „osobnost“ z psychologického hlediska

Odborný psychologický přístup vymezení osobnosti je trochu jiný, než pohled na osobnost jako na významného či podivného člověka nebo z hlediska prestiže.

Psychologie na každého jedince nahlíží jako na nositele osobnosti.⁷² Cílem a smyslem je porozumění ostatním lidem i sobě samému. Osobnost charakterizuje určitý způsob prožívání, uvažování a chování. Závisí na ní, jak člověk vnímá sám sebe i své okolí, jak se cítí, jak uvažuje, jaké si stanoví cíle a jak jedná.⁷³

V psychologickém slovníku se dočteme, že osobnost (personality), je nejčastěji definována jako celek duševního zdraví člověka, a má svůj původ v již zmiňovaném slově *persona*.⁷⁴

⁶⁸ Srov. REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2., s. 453-454.

⁶⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 12.

⁷⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 12.

⁷¹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 12.

⁷² Srov. KLIMENT, Pavel. *Psychologie osobnosti v praxi sociální práce: studijní text pro kombinované studium*, s. 15.

⁷³ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 13.

⁷⁴ Srov. HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*, s. 379.

Pojem osobnost byl do psychologie zaveden až na počátku 20. století, kdy se ukazovala potřeba studovat duševní život člověka jako celek. Bylo nutné vysvětlit fakt, že na stejný podnět reagují různí lidé různě. Psycholog a vysokoškolský pedagog Milan Nakonečný píše, že mezi podnět (S) a reakci (R) bylo nutno vložit nějaký faktor, který by vysvětloval tuto variabilitu reakcí. Faktor byl posléze nazván osobnost (O), a takto vypadalo základní paradigma (vzorec, který vyjadřuje podstatu jevů) psychologie: $R = f(S, O)$. To znamená, že psychické jevy jsou funkcí situace osobnosti – interakce situace a osobnosti. Osobnost je zde chápána jako celek vnitřních dispozic, které spolu se situací determinují obsah a průběh psychických procesů. Ty jsou tak chápány jako reakce individua na určitou situaci.⁷⁵ „*Situace působí na jedince a ten na toto působení (stimulaci) určitým způsobem reaguje, přičemž reakce různých jedinců na tutéž situaci jsou různé.*“⁷⁶

Osobností se zabývá psychologie osobnosti. Ta popisuje, jak a čím se od sebe lidé ve svém vědomí a jednání navzájem liší i podobají. Vysvětluje analýzu vnitřních a vnějších podmínek, příčin a cílů, proč tomu tak je. Poskytuje tím nástroje k popisu a výkladu předmětných činností, sociálního jednání i vnitřního psychického života člověka. Umožňuje také porozumět konkrétnímu jedinci.⁷⁷

V psychologii se můžeme setkat nejen s různými výklady pojmu „osobnost“, ale i s různými přístupy a metodami k poznávání osobnosti nebo jejímu žádoucímu ovlivnění. To ať už ve výchově, psychoterapii nebo v poradenství. Sociální a pedagogický psycholog Zdeněk Helus se ve svém oboru zaměřuje zejména na děti a mládež. Uvádí, že se v souvislosti s vymezením osobnosti setkáváme s třemi následujícími důrazy:

- **Osobnost je jedinec jako psychologický celek** - tím má Helus na mysli, že se osobnost skládá z nějakých částí, které na sobě neexistují nezávisle. Jsou vzájemně propojeny, souvisejí spolu a dohromady tvoří jednotu individua (jednotlivce).
- **Osobnost je člověk jako subjekt** - tím zdůrazňuje, že: „*hovořit o osobnosti znamená vyzdvihovat do centra pozornosti člověka jako rozhodující se a jednající bytost; jako toho, kdo je zdrojem akce, tvůrcem, iniciátorem, původcem.*“⁷⁸

⁷⁵ Srov. NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti.*, s. 9.

⁷⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti.*, s. 9.

⁷⁷ Srov. SMĚKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení vědomí a jednání.*, s. 12.

⁷⁸ HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 103.

- **Osobnost je to, čím se člověk liší od druhých lidí** – tím se zdůrazňuje orientace na jedinečnost, individualitu, sebevyhranění a sebevyjádření jedince v jeho nezastupitelnosti.⁷⁹

Psychologický pohled na člověka jako osobnost se zaměřuje na určité oblasti nebo stránky, které vyjadřují jeho individualitu. Pokud tyto oblasti a stránky známe, můžeme člověku snáze porozumět, dokážeme lépe předvídat, jak se zachová, jak jej respektovat a jak na něho adresně působit.⁸⁰

Osobností se člověk nerodí. Postupně vyrůstá na vrozených základech a v nepřetržitém procesu interakce s vnějším sociálním prostředím. Úloha sociálního prostředí je tedy v tomto procesu stěžejní. Bez kontaktu s ním by vůbec ke vzniku osobnosti nedošlo.⁸¹

2.3 Definice osobnosti

Definovat osobnost může být poněkud složité, protože žádný autor, který se studiem psychologie osobnosti zabývá, ji nedefinuje jednoznačně.

Každá teorie osobnosti se snaží vymezit její základní charakteristiky a podstatu. Ve většině definic se vyzdvihuje, že osobnost představuje souhrn, souvislost nebo propojení charakteru, temperamentu, schopností a také konstitučních vlastností člověka.⁸²

V jedné z nejpoužívanějších učebnic psychologie na světě se dočteme, že osobnost lze definovat jako: „*příznačné a charakteristické vzorce myšlení, emoci a chování, které definojí individuální osobní styl interakce s fyzickým a sociálním prostředím*“.⁸³

Vágnerová píše, že osobnost lze zjednodušeně definovat jako: „*komplexní a relativně stabilní systém, který funguje jako celek, skládá se ze vzájemného propojení somatických a psychických vlastností a projevuje se v reakcích na různé podněty a situace, resp. v interakci s nimi*“.⁸⁴

Osobnost je tedy soustava vlastností člověka, které charakterizují jeho individualitu, a vždy je unikátní. Tvoří ji spojení biologických, psychologických a sociálních aspektů.

⁷⁹ Srov. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 103.

⁸⁰ Srov. HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče.*, s. 103.

⁸¹ Srov. KLIMENT, Pavel. *Psychologie osobnosti v praxi sociální práce: studijní text pro kombinované studium.*, s. 15.

⁸² Srov. CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti.*, s. 16.

⁸³ ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 436.

⁸⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 13.

2.4 Utváření, vývoj a rozvoj osobnosti

Většina psychologů se shoduje, že vývoj osobnosti člověka nejvíce ovlivňují temperament a prostředí. Temperament je závislý na genetických faktorech a někdy je označován jako „příroda“. Faktory prostředí se nazývají „výživa“. I přes to, že se stále vedou spory o to, který faktor je při ovlivňování osobnostního rozvoje vyšší, odborníci se shodují na tom, že zásadní roli v rozvoji osobnosti hraje již od dětství kvalitní rodičovská výchova. Když rodiče pochopí, jak jejich dítě reaguje na určité situace, snáze předvídají problémy. V některých případech mohou potenciálně předejít obtížné situaci. Úspěšný rozvoj osobnosti svého dítěte lépe zajišťují rodiče, kteří vědí, jak přizpůsobit svůj rodičovský přístup temperamentu svého dítěte.

Už během prvních dvou let života projde dítě první fází, kdy se učí důvěře nebo nedůvěře. Milované a dobře „živené“ dítě rozvíjí důvěru, bezpečí a základní optimismus. Při špatném zacházení se stává nejisté – učí se „základní nedůvěře“.

V batolecím věku nastává druhá fáze, přibližně mezi 18 měsíci a třemi až čtyřmi lety věku dítěte. Z této fáze vychází dobře vychovávané dítě se sebevědomím a nadšené ze své nově nalezené kontroly. Raná fáze tohoto stádia může zahrnovat také bouřlivé záchvaty vzteku, tvrdohlavost a negativismus – v závislosti na temperamentu dítěte.

Třetí fáze nastává v předškolních letech – během tzv. věku hry. Dítě se učí používat představivost, rozšiřovat dovednosti prostřednictvím aktivní hry a fantazie, spolupracovat s ostatními, vést a následovat. V případě neúspěchu se dítě bojí. Není schopno začlenit se do skupin a chová v sobě pocit viny. Je nadměrně závislé na dospělých, a tím může být omezeno jak v rozvoji herních dovedností, tak ve fantazii.

Čtvrtá fáze – Learning Industry of Inferiority (Competence), nastává během školního věku. Dítě se učí ovládat formálnější dovednosti: vztahy s vrstevníky podle pravidel, přechází od volné hry ke hře, která je strukturovaná podle pravidel, a vyžaduje týmovou spolupráci (např. týmové sporty) a učí se základní intelektové dovednosti (čtení, psaní,...). Každým rokem se v této fázi zvyšuje potřeba sebekázně. To dítě, které je díky svému úspěšnému průchodu dřívějšími fázemi důvěřivé, samostatné a plné iniciativy, se rychleji učí pracovitosti. Naopak nedůvěřivé dítě může pochybovat o budoucnosti a cítit se méněcenné.

Během dospívání, od věku 13 nebo 14 let, nastává pátá fáze – Learning Identity nebo Identity Diffusion (Fidelity). V této době se začíná vyvíjet zralost. Mladý člověk získává sebejistotu. Dobře naladěný adolescent se ve skutečnosti těší na úspěch v pozdějším dospívání. Je ustanovena jasná sexuální identita. Adolescent hledá někoho, kdo by ho inspiroval, a postupně si vytváří soubor ideálů, podle kterých bude žít. K dispozici je velmi

málo znalostí o typu specifického prostředí, které vede např. k tomu, že se v osobnosti člověka více rozvinou rysy důvěry. Složitým a obtížným úkolem je pomoci dítěti v různých fázích emocionálního a osobnostního vývoje. Jak tento úkol splnit a hledání nejlepších způsobů dnes tvoří většinu výzkumů v oblasti vývoje dítěte.

Důležitým environmentálním faktorem vývoje osobnosti je kultura. Některé důležité rozdíly našli výzkumníci, kteří porovnávali kulturní skupiny a konkrétní typy osobností. Např. země severní Evropy a Spojené státy kladou větší důraz na individuální potřeby a úspěchy. Naproti tomu asijské, africké, středoamerické a jihoamerické země se vyznačují spíše kulturami, které jsou zaměřené na komunitu. Kladou důraz na příslušnost k větší skupině jako je rodina a národ. V těchto kulturách je za důležitější hodnotu považovaná spolupráce, spíše než soutěživost. To nutně ovlivní rozvoj osobnosti.⁸⁵

Rozvoj osobnosti je: „*rozvoj organizovaného vzorce chování a postojů, díky kterému je člověk jedinečný.*“⁸⁶ Dochází k němu neustálou interakcí temperamentu, charakteru a prostředí.⁸⁷ Jiná definice říká, že rozvíjení osobnosti znamená: „*rozvoj svých znalostí, dovedností, úhlů pohledu, zlepšení postojů, rozšíření své moudrosti a komunikačních dovedností.*“⁸⁸ To vše s ohledem na to, abychom se stali lepším a schopnějším člověkem, který dobře vychází s druhými lidmi a snáze dosahuje úspěchu. Je to prostředek, jak se z místa A, kde právě jsme, posunout do místa B, kde chceme být nebo jakým životním stylem chceme žít. Zjednodušeně lze říci, že osobnostní rozvoj je práce sama na sobě, která obvykle vyžaduje hodně času – dlouhá cesta.

Rozvoj osobnosti slouží jako zdroj nápadů, motivace a pomáhá překonávat překážky. Za jistý typ osobnostního rozvoje se může považovat:

- výchova v rodině, kde člověk vyrůstal,
- pedagogické působení ve škole,
- interakce s okolím v prostředí, kde se člověk často pohybuje.

Nicméně, takový rozvoj osobnosti může být do jisté míry omezený. V mnohých případech je dokonce nevhodný, protože ne vždy nám v životě pomáhá dosáhnout toho, čeho chceme. Hodně záleží na tom, jaké bylo prostředí, ve kterém jsme se často pohybovali a k čemu nás formovalo. Když přijdeme na svět, nemáme žádnou kontrolu nad prostředím, do jakého jsme se narodili. Tu máme až od určitého věku (dospělost). Později můžeme převzít kontrolu nad

⁸⁵ Srov. Personality Development. *Encyklopedia of Children's Health*. [online]

⁸⁶ Personality Development. *Encyklopedia of Children's Health*. [online].

⁸⁷ Srov. Personality Development. *Encyklopedia of Children's Health*. [online].

⁸⁸ SLOVÁK, Robert. Rozvoj osobnosti: Proč se jím zabývat a co Vám osobní rozvoj přinese?. *Život bez hranic*. [online].

tím, zda nevhodné vzorce, které jsme v průběhu dětství a dospívání nasbírali, budou ovlivňovat náš život do našeho konce nebo se jich v určitém věku zbavíme. A proto je rozvoj osobnosti důležitý.⁸⁹

Rozvíjet svoji osobnost může být těžké, ale ne nemožné. Důležité je investovat do sebe – do svých kvalit a do svého růstu, rozvíjet talent, rozšiřovat si nové dovednosti, pracovat na svých slabých stránkách a na jejich přeměně v silné stránky. Každý jedinec může mít mnohostranný potenciál, a jakákoliv investice do rozvoje osobnosti umožní silné stránky využít. Zaměření na individuální rozvoj osobnosti zvyšuje schopnosti a může také pomoci proměnit ve skutečnost touhy a sny.⁹⁰

Aby mohl být jedinec charismatičtější člověkem, musí rozvíjet své vnitřní i vnější já. K tomu, aby se člověk stal lepší verzí sebe sama, může pomoci tvrdá práce a vystoupení z komfortní zóny.⁹¹

Důvody, proč je důležité rozvíjet svoji osobnost, jsou:

- umožnění objevení vlastních kvalit,
- umožnění dělat správná rozhodnutí a umět si moudře vybírat,
- budování sebedůvěry a sebevědomí – sebevědomí lidé jsou „lépe vybavení“ k dlouhodobému úspěchu,
- pomáhá jasně a přesvědčivě komunikovat,
- jakmile budeme vědět, jak rozvíjet osobnost, naši blízcí, kolegové a lidé okolo nás budou vnímat jako „vůdce“⁹²

Osobnostní rozvoj si žádá i dnešní doba a rychlý svět.⁹³

2.5 Osobnost adolescenta

Jedním z klíčových období vývoje lidské osobnosti v životě každého jedince je období puberty a dospívání. Složitost této vývojové fáze tkví v reakcích okolí – v rámci vrstevnických skupin, kde je na denním pořádku jistá rivalita a srovnávání se s ostatními nejen ve školním prostředí, ale v současnosti také ve virtuálním prostředí a na sociálních

⁸⁹ Srov. SLOVÁK, Robert. Rozvoj osobnosti: Proč se jím zabývat a co Vám osobní rozvoj přinese?. *Život bez hranic*. [online].

⁹⁰ Srov. Personality Development: *How to Develop Your Personality*. [online].

⁹¹ Srov. Personality Development: *How to Develop Your Personality*. [online].

⁹² Srov. Personality Development: *How to Develop Your Personality*. Harappa Education. *Home - Harappa*. [online].

⁹³ Srov. SLOVÁK, Robert. Rozvoj osobnosti: Proč se jím zabývat a co Vám osobní rozvoj přinese?. *Život bez hranic*. [online].

sítích. S mnoha nároky a očekáváními se pubescenti a dospívající setkávají ze strany dospělých. Tyto situace utváří u adolescentů poměrně velký prostor pro různé nejistoty a pochyby o své osobě, o svých schopnostech, a také o svém projevu a samotném zevnějšku. Bouřlivé utváření identity adolescenta může znamenat určitá rizika spojená s vyhledáváním vzrušujících zážitků, experimentováním s návykovými látkami a dalšími aktivitami.

V současné době můžeme mluvit o složitějších nárocích na vstup do světa dospělých, ale také rovněž o delším časovém rozmezí dospívání. Příčinami je nejčastěji dřívější začátek dospívání, delší doba vzdělávání a také vyšší sociální nároky na úspěšné společenské zařazení mladých lidí. V prudce se vyvíjející společnosti, a s tímto spojených zvýšených nárocích na přeměnu dítěte v dospělého jedince, lze pozorovat příčinu vývojové nestability dospívajících. Stále náročnější přípravu na dospělost vyžadují ekonomické, technické, organizační, politické a další aspekty společenského vývoje.⁹⁴ „V tomto kontextu se prohlubuje rozpor mezi biologickou a psychosociální zralostí dospívajících. Přičemž důležitou roli hraje také sociální původ jedince, který má vliv na vývoj jeho ekonomické samostatnosti, dobu založení vlastní rodiny, vstup do zaměstnání, formování životního stylu, naplnění volného času apod.“⁹⁵

2.6 Diagnostika osobnosti a osobnostní rysy

Proč se osobnost diagnostikuje?

Osobnost lze těžko charakterizovat jako celek. Mnohem snadnější je použít k jejímu popisu dílčí aspekty – osobnostní vlastnosti. Ty určují obecnější tendence k určitému způsobu reagování.⁹⁶

Když nás někdo požádá, abychom popsali osobnost druhého člověka, obvykle se zaměříme na osobnostní rysy. Pomocí přídavných jmen vyjadřujeme, že je dotyčný inteligentní, společenský, svědomitý apod. Psychologové osobnosti se pokusili navrhnout formální metody, kterými lze osobnost popsat a měřit. Ty přesahují každodenní používání výrazů pro označení osobnostních rysů. Odborníci se pokusili rysy zredukovat na zvládnutelný soubor, který ale přesto postihuje rozmanitost osobnosti lidí. Také se pokusili

⁹⁴ Srov. SKOPAL, Ondřej, DOLEJŠ, Martin a SUCHÁ, Jaroslava. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň.*, s. 9.

⁹⁵ SKOPAL, Ondřej, DOLEJŠ, Martin a SUCHÁ, Jaroslava. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň.*, s. 9.

⁹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 13.

zajistit reliabilitu a validitu nástrojů pro měření osobnosti a provádějí empirické výzkumy, aby objevili vztahy mezi rysy samými a vztahy mezi rysy a specifickými způsoby chování.⁹⁷

Jednou z možností, jak sestavit zvládnutelný, ale přesto dostatečně podrobný soubor rysů, byl slovník. Odborníci předpokládali, že se v jazyce ustálila označení pro většinu důležitých odlišností mezi jedinci, které se projevují v každodenním životě.⁹⁸ „*Jazyk totiž obsahuje nahromaděnou kulturní zkušenost a slovník je písemným záznamem této zkušenosti.*“⁹⁹ Ve 30. letech 20. století použili psychologové Gordon Allport a Henry Odbert pro svoji práci právě slovník anglického jazyka. Našli v něm 18 tisíc slov, která lze použít k popisu chování. Bylo to téměř 5 % veškerých slov obsažených ve slovníku. Tento počet pak snížili na 4500 slov tím, že vyřadili nejednoznačná slova a synonyma. Nakonec vzniklý seznam uspořádali do psychologicky smysluplných podmnožin.

Další výzkumníci požádali probandy, aby u člověka, kterého dobře znají, označili na škále výskyt každého rysu popisovaného člověka. Například badatel mohl posuzovatele požádat, aby někoho ohodnotil v rysu přátelskosti a použil při tom sedmibodovou škálu, která měla rozsah od „vůbec není přátelský“ až po „velmi přátelský“. Takové škály měly často označené oba konce opačnými rysy – např. „dominantní-submisivní“ nebo „svědomitý-nespolehlivý“. Badatel mohl jedince požádat, aby posuzovatelé na škálách posoudili také sami sebe.

Raymond Cattell, americký psycholog britského původu, zredukoval Allportův a Odbertův seznam na méně než 200 rysů. Pro každý rys získal od probandů jak posouzení někoho známého, tak i sebesposouzení. Pak stanovil faktorovou analýzu - kolik základních osobnostních faktorů může zodpovídat za vzorec korelací hodnocení rysů. Identifikoval celkem 16 faktorů. Podobným způsobem postupoval i britský psycholog Hans Eysenck. Ten dospěl ke dvěma osobnostním faktorům: introverzi-extroverzi a emoční stabilitě-labilitě, kterou nazval neuroticismus. Posléze doplnil ještě třetí faktor.¹⁰⁰ „*Introverze-extraverze se vztahuje k míře, ve které je člověk obrácen dovnitř k já, nebo ven k vnějšímu světu.*“¹⁰¹ Na pólu „introverze“ škály se nacházejí jedinci, kteří jsou plaší, pracují nejraději sami a mají tendenci stahovat se do sebe, a to zvláště v době, kdy prožívají psychický stres nebo konflikt. Na pólu „extraverze“ jsou jedinci, kteří jsou společenší. Dávají přednost zaměstnání, které jim umožňuje pracovat přímo s ostatními lidmi. V době, kdy prožívají stres, vyhledávají

⁹⁷ Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 436.

⁹⁸ Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 436.

⁹⁹ ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 436.

¹⁰⁰ Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 436-437.

¹⁰¹ ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 437.

společnost. Neuroticismus (labilita-stabilita) je dimenze emocionality. Na pól „neurotický“ či „labilní“ jsou řazeni náladoví, úzkostní a přecitlivělí jedinci. Na pól „stabilní“ jsou řazeni klidní a dobře se přizpůsobující jedinci.¹⁰²

Klinická psycholožka Rita L. Atkinson hovoří, že nelze najít definitivní odpověď na to, kolik základních faktorů osobnosti vlastně existuje. Zdůvodňuje to tak, že Cattell dospěl k 16 faktorům a Eysenck ke dvěma (nebo ke třem). Další badatelé dospěli opět k odlišnému počtu. Určité nesrovnalosti se objevují také ve výsledcích, protože různí badatelé analyzují výsledky různých rysových škál, rozdílné typy dat a používají odlišné faktorově analytické metody. Dále uvádí, že přes všechny neshody mezi badateli, kteří se rysy zabývají, se objevuje všeobecný souhlas, že nejlepší kompromis představuje pět rysových dimenzí (Big Five).¹⁰³

2.6.1 Základní vymezení osobnostních rysů

Jak již bylo psáno v předchozí podkapitole, na osobnostní rysy se zaměříme tehdy, pokud máme popsat druhého člověka. Osobnostní rysy, resp. vlastnosti, jsou zobecňující charakteristiky, které umožňují vyjádřit specifičnost osobnosti každého jedince a jeho rozdílnost od ostatních lidí. Tvoří hierarchickou strukturu, jejíž uspořádání je založeno na rozdílné míře obecnosti jednotlivých dimenzí. Na nejvyšší úrovni jsou široce pojaté rysy – např. extraverte, která zahrnuje různé dílčí vlastnosti (součástí extroverze je např. sociabilita a míra aktivity). Dost často jsou jednotlivé rysy určitým způsobem zkombinovány, ale vždy tomu tak být nemusí. Stručně lze rysy chápat jako:

- předpoklady k určitému způsobu reagování
- relativně trvalé a stabilní vlastnosti
- obvykle jsou vymezeny v bipolárních dimenzích – zahrnují dvě opačné krajní varianty (např. přátelský-nepřátelský, dominantní-submisivní,...)
- soubor rysů vytváří pro daného jedince typický osobnostní profil
- ovlivňují rozvoj proměnlivých aspektů osobnosti – názorů, postojů, hodnot a ambicí, ale i způsob naplnění sociálních rolí a charakter mezilidských vztahů.¹⁰⁴

G. W. Allport byl zakladatelem teoretického směru psychologie, který se zaměřoval na dílčí rysy jako základní jednotky osobnosti. Osobnost Allport definoval jako dynamickou

¹⁰² Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 437.

¹⁰³ Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 437-438.

¹⁰⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 84-86.

organizaci psychofyzických systémů, která předurčuje charakteristický způsob uvažování a chování jedince. Podle něj jsou osobnostní rysy základními komponentami osobnosti. Proto bývá jeho teorie označována jako rysová. Všechny teorie, které se osobností zabývaly, chtěly odpovědět na otázku, které specifické charakteristiky má konkrétní osobnost, a také v čem se liší od osobnosti jiného člověka. Psychologický výzkum rysů se ubíral dvěma směry. Prvním je sémantická analýza pojmů popisujících osobnost. Tou se zabýval Allport nebo také Odbert. Druhým směrem je faktorová analýza naměřených osobnostních vlastností. Tou se zabývali R. B. Cattell a H. J. Eysenck.¹⁰⁵

Cattelův model osobnosti bude podrobněji popsán v následující podkapitole, stejně tak i Eysenckův model. Následně bude více podrobně rozebrán pětifaktorový model osobnosti, který představuje určitý kompromis mezi Cattelovými šestnácti faktory a Eysenckovými třemi. Bude popsán podrobně také proto, že z něho vychází NEO pětifaktorový osobnostní inventář, který byl součástí dotazníku ve výzkumné části práce.

2.6.2 Cattellův model osobnosti

Raymond B. Cattell (1905–1998) byl psycholog anglického původu, který působil v USA. Jeho přístup ke studiu osobnosti byl takový, že nejprve nasbíral potřebné množství dat, a na základě poznatků z dat pak vytvořil určitou teorii.

Odvodil jeden z prvních hierarchických modelů osobnosti, který tvoří různé funkční kategorie. Skládá se z kognitivních – intelektových schopností, které charakterizují způsob dosahování osobních cílů. Dále z osobnostních – temperamentových rysů. Ty zahrnují různé formální aspekty reagování, jako je rychlost, míra energie nebo emoční reakce. Třetí kategorii představují dynamické motivační rysy. Ty se projevují na konkrétní úrovni preferencí určitého jednání – zaměřením na určitý cíl. Cattell považoval za důležité proměnlivé faktory, jako jsou např. únava, a dále pak konkrétní aspekty různých situací (např. souvisejících s různými rolami), jenž mohou být dalším zdrojem proměnlivosti lidského chování. Předpokládal, že takový přístup zvýší míru pochopení jedince, přesnost hodnocení a spolehlivost předpovědi jeho budoucího chování.

Ke studiu osobnostních rysů využil lexikálního i psychometrického přístupu. Používal informace získané psychologickými testy, dotazníky a posuzovacími škálami. Se svými spolupracovníky vyšli ze 4500 slovních označení osobnostních vlastností, vybraných Allportem. Jejich seznam zredukovali na 35 kategorií, a následně počet snížili až na 16

¹⁰⁵ Srov. SCHNEIDEROVÁ, Kristýna. *Integrita osobnosti a pracovní chování*. [online]., s. 9.

bipolárních faktorů. Tyto faktory Cattell označil jako primární osobnostní rysy. Soubor šestnácti faktorů považoval pro označení všech podstatných rozdílů lidské osobnosti jako dostačující. Tím ale práce jeho týmu neskončila. Ukázalo se totiž, že i 16 faktorů je příliš mnoho. Nakonec z nich byly odvozeny nejprve čtyři a později 5 obecných faktorů druhého řádu:

1. extroverze – introverze
2. úzkost – přízpůsobivost
3. trpná citlivost – čínorodá racionálnost
4. nezávislost – podřízenost
5. vysoká sebekontrola – nízká sebekontrola.¹⁰⁶

2.6.3 Eysenkův model osobnosti

Dalším významným modelem je struktura osobnosti Hanse J. Eysencka. Eysenck (1916-1997) byl psycholog německého původu. Pocházel z herecké rodiny a většinu svého profesního života trávil ve Velké Británii.

Vycházel z předpokladu, že když tělesné vlastnosti člověka (např. výška a váha) vytvářejí normální distribuci, tak stejným způsobem budou rozloženy i vlastnosti psychické. Zajímal se o různé souvislosti a vztahy. Jednotlivé osobnostní dimenze mají podle Eysencka neurofyziologický základ a jsou dědičně podmíněné. Snažil se specifikovat neurofyziologické mechanismy příslušných osobnostních dimenzí. To se mu dařilo, i když jeho výklad biologických základů osobnosti lze z dnešního pohledu považovat za poněkud zastaralý.

Eysenck předpokládal, že je možno osobnost charakterizovat pomocí individuálních rozdílů. A to ve třech hlavních dimenzích: extroverze-introverze, neurocitismus-emoční stabilita a psychoticismus-sociabilita. Za důležitou kategorii považoval inteligenci, která charakterizuje rozdíly ve způsobu reagování.¹⁰⁷

2.6.4 Pětifaktorový model osobnosti (Big 5)

Autoři různých studií dospěli v polovině 60. let minulého století k závěru, že nejlepším řešením modelu vycházejícího ze základních rysů osobnosti je pětifaktorový model – tzv. „Velká pětka“. Představoval určitý kompromis mezi Cattelovými šestnácti faktory a Eysenckovými třemi.

¹⁰⁶ Srov. CATTELL, R., B. *The Description and Measuremet of Personality*. [online].

¹⁰⁷ Srov. EYSENCK, H., J. *The Maudsley Personality inventory*. [online].

Jako první odvodili pět základních osobnostních dimenzí armádní psychologové E. Tupes a R. Cristal v roce 1961. Jejich práce však „zapadla“ a málo kdo ji četl.

Za hlavní představitele tohoto modelu jsou považováni američtí psychologové Paul T. Costa a Robert R. McCrae.¹⁰⁸ VP svými základními rysy slouží jako přijatelný rámec k výkladu osobnosti. „Její dimenze představují základní osobnostní tendence, které se projeví v převažujícím způsobu prožívání, uvažování a chování.“¹⁰⁹ Také ovlivňuje to, jak lidé vnímají a hodnotí dění kolem sebe a jaký je jejich postoj ke světu i k sobě samým. Každý z faktorů VP zahrnuje dva podřadné rysy nižšího řádu a šest dílčích, specifitějších charakteristik.¹¹⁰

Charakteristika „Velké pětky“:

Následně bude podrobněji charakterizováno pět kategorií VP – tedy extraverte, neuroticismus, svědomitost, vstřícnost a otevřenost ke zkušenosti.

I. Extraverte

Extraverte vyjadřuje zaměřenost na okolní svět, míru angažovanosti v něm, potřebu stimulace a interpersonálních kontaktů a celkový sklon k pozitivnímu emočnímu prožívání. Jejím protipólem je odtazítost od světa a k redukci přílišného množství podnětů. Protože je extroverze dost široce vymezeným rysem, je možné ji v rámci této kategorie diferencovat na dva dílčí rysy:

- **Asertivita** – zahrnující aktivitu a průbojnost
- **Enthusiasmus** – zahrnující sociabilitu a pozitivní emoční ladění

Do kategorie extroverze patří tato podrobnější charakteristika dílčích rysů, které mohou být důležité pro pochopení individuální struktury osobnostních vlastností:

- přátelská vřelost, zájem o lidi;
- družnost, tendence vyhledávat společnost, radost z kontaktu;
- sklon k dominantnímu sebeprosazování (až panovačnosti);
- aktivnost, energičnost, tendence žít v rychlém tempu;
- sklon vyhledávat vzrušující zážitky;
- převaha pozitivních citových prožitků, optimismus, pocit životní pohody.

¹⁰⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 100.

¹⁰⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 101.

¹¹⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 101.

Sociální zaměření je důležitým aspektem extroverze. Je charakteristické spíše šířkou než hloubkou vztahů. Jedinci, kteří jsou extroverti, mají tendenci navazovat vztahy s mnoha lidmi, ale tyto vztahy budou spíše povrchní. Jejich chování však na ostatní působí přinejmenším přijatelně.¹¹¹ „Dobré ladění, dostatek energie a společenskost obvykle vyvolává pozitivní zpětnou vazbu, a proto bývá extroverze spojena s popularitou a společenskou úspěšností.“¹¹² Typické pro extroverty je, že se ve svém okolí snaží prosadit, jsou soutěživí a nedělá jim potíže vyrovnávat se s různými sociálními požadavky.

Extraverze zahrnuje i určitý energetický náboj. Kvůli tendenci k aktivitě – občas až impulzivního charakteru a pohotovosti k bezprostřednímu jednání, může být spojena i s nižší zodpovědností, neopatrností a bezstarostností.

Významnou součástí je pocit pohody. Extravertní jedinci mívají sklon k pozitivnímu emočnímu prožívání, a obvykle bývají šťastnější než introverti.¹¹³ „Vzhledem ke zvýšenému sklonu extrovertů účastnit se aktivně jakéhokoliv společenského dění získávají takoví lidé i větší zkušenosti a díky nim se u nich také více rozvinou mnohé sociální dovednosti.“¹¹⁴ Rozvoj sociálních dovedností je podporován dobrým citovým laděním.

Introverze

Introverze je spojena s opačným zaměřením než extraverze – se samotářstvím a s tendencí se od společenského dění distancovat. Jedinci, kteří jsou introverti, nemají příliš velkou potřebu sociálního kontaktu. Právě jejich odtazítost může být jedním z důvodů, proč je ostatní lidé mohou hůře chápat. Introvertovi porozumět je obtížné, a takový člověk vyvolává u ostatních nejistotu. Proto bývá obecně hůře přijímán. Na druhou stranu, pokud u něho nějaké vztahy vzniknou, bývají hluboké a trvalé.

Introverti nebývají až příliš soutěživí. Je to mimo jiné i proto, že pro ně názor ostatních lidí nic neznamena. Mívají malou potřebu společenského sebeprosazení. Bývají klidnější, upřednostňují rutinu a stabilnější životní styl. Oproti extrovertům více přemýšlí, jsou zodpovědnější a odmítají zbytečná rizika. Pro emočně stabilní introverty je typické vážnost a vstřícnost. Intenzita jejich emočních prožitků ať už pozitivních nebo negativních, bývá redukována. To ale neznamena, že někteří introverti nemohou prožívat velmi intenzivně. Obvykle ale svoje pocity nedávají najevo, a i tím se liší od extrovertů.¹¹⁵

¹¹¹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 102-103.

¹¹² VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 103.

¹¹³ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 103.

¹¹⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 103.

¹¹⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 104-105.

II. Neuroticismus

Neuroticismus vyjadřuje míru, v jaké člověk vnímá okolní svět jako zdroj ohrožení nebo alespoň stresujících zkušeností. S tím souvisí sklon k negativnímu emočnímu prožívání. Tato kategorie zahrnuje dva rozdílné rysy osobnosti. Ty se liší i podle účasti různých mozkových systémů, ovlivňujících buď senzitivitu vůči ohrožení, nebo míru utlumenosti aktuálního reagování:

- **Dráždivost** – zahrnující sklon k podrážděnosti a vzteku
- **Odtazitost** – zahrnující sklon k úzkosti, strachu, a s ním spojenou potřebu obrany

Do kategorie neuroticismu patří tato podrobnější charakteristika dílčích rysů, které mohou být důležité pro pochopení individuální struktury osobnostních vlastností:

- sklon k obavám a strachu z toho, jak vše dopadne;
- sklon k hněvu, nepřátelství, zatrpklosti;
- sklon k depresivnímu ladění, smutku, zoufalství;
- sklon k pocitům studu, rozpaků a pochybnostem o sobě;
- sklon k impulzivité, neschopnost odolávat pokušení;
- psychická zranitelnost, tendence prožívat jako stresující i běžné události.

Sklon k negativním emočním prožitkům – úzkosti, studu, vině, hněvu, zatrpklosti, zoufalství a beznaději, je dominantním aspektem neuroticismu. Emočně nestabilní lidé se cítí více stresovaní i běžnými událostmi. Jsou zranitelnější, mají větší problémy se zvládnutím i banálních stresů a s dosažením opětovné rovnováhy. Pro vysoký neuroticismus bývá typická nervozita, náladovost a zranitelnost. Jedinec bývá napjatý, úzkostný a někdy může mít dokonce hostilní vztah k jiným nebo sám k sobě. Takoví jedinci mají tendenci o všem pochybovat. Míra negativního emočního ladění nepříznivě ovlivňuje pocit subjektivní pohody a zdraví.

Emoční stabilita

Opakem neuroticismu je emoční stabilita. Ta je charakteristická klidem, vyrovnaností a zvýšenou odolností. Emočně stabilní jedinci jsou uvolnění a zbytečně se netrápí běžnými problémy. Nemusí to ale znamenat, že prožívají méně emocí. To záleží na míře jejich extravertze. S ostatními lidmi mají obvykle dobré vztahy, jsou jimi akceptováni a schopni udržet si dostatečně velkou sociální síť.¹¹⁶ „Mívají přiměřené sebehodnocení a dosahují

¹¹⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 106.

*výkonů odpovídajících jejich schopnostem, které nejsou limitovány nízkou sebedůvěrou a zbytečnými obavami ze selhání.*¹¹⁷

III. Svědomitost

Svědomitost je jedna ze dvou dimenzí, které se vztahují k úrovni sociability. V tomto případě je definována přístupem k práci a povinností. Zahrnuje různé aspekty – jak proaktivní tendenci (projevuje se pílí a potřebou dobrého výkonu), tak úroveň regulace a kontroly (signalizuje ji např. opatrnost, sklon respektovat daný řád, podřídit se určitému systému a reagovat s rozmyslem). Definují ji dva hlavní aspekty:

- **Píle** – zahrnující aktivitu vynaloženou na splnění úkolů
- **Sebekontrola** – zahrnující faktory pasivní vůle

Do kategorie svědomitosti patří tato podrobnější charakteristika dílčích rysů, které mohou být důležité pro pochopení individuální struktury osobnostních vlastností:

- připravenost účinně řešit problémy, zvládat úkoly;
- systematickosti jako preferovaný způsob zvládnání úkolů;
- zodpovědnost v plnění povinností, tendence dodržovat určitý řád;
- cílevědomost, snaha o dobrý výkon;
- disciplinovanost, důkladnost a vytrvalost, schopnost odolávat rušivým vlivům;
- rozvážnost, tendence všechno předem promýšlet.

Svědomitost vyjadřuje vztah k práci a povinností. V postoji ke společenským normám a v plnění určitých očekávání se v tomto případě odráží konvenčnost. Jedinci s vysokou úrovní svědomitosti respektují pravidla a uvažují a jednají v souladu s obecně platnými požadavky a hodnotami. Vidí sami sebe jako spolehlivé a poctivé. Ve zvažování jakýchkoliv rozhodnutí se projevuje jejich opatrnost.

Opakem svědomitosti je nezodpovědnost a nedisciplinovanost. Jedinci s nízkou hodnotou svědomitosti nedokážou dělat nic systematicky, nejsou vytrvalí a cílevědomí.

IV. Vstřícnost

Vstřícnost, resp. přívětivost, se rovněž vztahuje k sociabilitě. Charakterizuje bazální vztah k lidem. Ten se projevuje v rozmezí od vřelosti a soucitnosti až ke lhostejnosti, chladnosti a hostilitě. Lze ji stanovit podle toho, zda jde víc o emoční soucítění a schopnost vcítit se do

¹¹⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 106.

jiných nebo spíš o kognitivně podmíněné respektování pravidel regulujících chování k lidem.

Rozlišuje se tak:

- **Soucitnost** – zahrnující emoční aspekt vztahu k lidem
- **Zdvořilost** – zahrnující slušnost, férovost v přístupu k lidem

Do kategorie vstřícnosti patří tato podrobnější charakteristika dílčích rysů, které mohou být důležité pro pochopení individuální struktury osobnostních vlastností:

- sklon důvěřovat jiným lidem;
- sklon jednat čestně a upřímně;
- laskavost, ohleduplnost;
- potřeba harmonie, sklon dávat přednost spolupráci před soutěžením;
- skromnost, slušnost vůči druhým;
- altruismus, tendence pomáhat lidem.

Vstřícnost zahrnuje sociálně žádoucí vlastnosti a prosociální tendence. A to v mnohem větší míře, než jakákoliv další dimenze VP. Projevuje se na úrovni vztahů mezi lidmi, v lásce a přátelství, ve spolupráci s ostatními, v ochotě je podporovat, a i v úsilí tyto vztahy udržet klidné a nekonfliktní. Vstřícní lidé mají rádi pohodu v sociálních interakcích a kladou důraz na vzájemnou pomoc a porozumění.

Má i etický aspekt. Ten se projevuje poctivostí, čestností a nesobectvím.¹¹⁸ „*Emoční aspekt vstřícnosti charakterizují vztahové emoce: vřelost, laskavost a empaticnost (proti nepřátelství a hostilitě). Pro pochopení této vlastnosti je důležitý i sklon k určitému způsobu sebe prezentace, potřeba vyvolat co nejlepší možný dojem.*“¹¹⁹ Jedinci s vysokou hodnotou vstřícnosti bývají pozitivně akceptováni, snadno získávají partnera, bývají dobrými rodiči a mají dostatek přátel. Důvodem je nejen jejich přístup k lidem a schopnost vcítění se, ale i schopnost řešit problémy s ohledem na potřeby jiných.

Na druhé straně tohoto spektra je nepřívětivost a nedostatek ohleduplnosti. Tito jedinci bývají chladní, neempatičtí a mnohdy i konfliktní a agresivní. Jelikož běžné konflikty řeší radikálně a bez ohledu na druhé, nedokážou si udržet a leckdy ani navázat trvalejší a hlubší vztahy. Nelze od nich očekávat pomoc a podporu. To bývá důvodem, proč ostatními nebývají moc akceptováni.¹²⁰

¹¹⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 108.

¹¹⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 108-109.

¹²⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 109.

„Vstřícnost je vlastnost, která ovlivňuje nejen to, jak je člověk hodnocen a přijímán ostatními, ale i způsob, jakým hodnotí sebe sama.“¹²¹

V. Otevřenost ke zkušenosti

Osobní dimenzí, která charakterizuje kognitivní aspekt vztahu ke světu, je otevřenost ke zkušenostem. Má i motivační složku. Ta se projevuje zájmem o nové zkušenosti. Dle svého zaměření byla tato dimenze rozdělena na dvě samostatné kategorie:

- **Způsob poznávání** – zahrnuje obecný způsob hodnocení a uvažování
- **Otevřenost k poznávání** – zahrnuje postoj k různým poznatkům, informacím

Do kategorie otevřenosti ke zkušenostem patří tato podrobnější charakteristika dílčích rysů, které mohou být důležité pro pochopení individuální struktury osobnostních vlastností:

- představivost, fantazie, sklon k vytváření bohatého vnitřního světa;
- estetická citlivost, smysl pro umění a krásu;
- schopnost uvědomovat si a rozlišovat poznatky emočního charakteru;
- sklon pouštět se do nových činností, nechť k rutině;
- intelektuální zvědavost, otevřenost nekonvenčním myšlenkám a řešením;
- sklon ověřovat si obecně uznávané hodnoty a dogmata.

Vztah k různým podnětům a z nich vyplývajícím zkušenostem vymezuje kognitivní otevřenost. Ovlivňuje jejich hodnocení a způsob zpracování, nakonec i sklon k případné experimentaci s těmito poznatky. Jde o potřebu získat nové zkušenosti smyslového, kognitivního nebo emočního charakteru. Mohou mít charakter představ, pocitů nebo hodnot. Důležitým aspektem otevřenosti je vztah k autoritám, obecně platným normám i ke společnosti a jejím požadavkům.

Otevřenost ke zkušenosti souvisí s inteligencí. Lze říci, že čím je jedinec s vyšší inteligencí, tím víc bude otevřený i novým zkušenostem a výzvám. Zpravidla také dosáhne vyššího vzdělání – i když tento vztah může být komplikovanější.¹²²

¹²¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 109.

¹²² Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti.*, s. 110-112.

2.7 Osobnostní inventáře (dotazníky)

Většina osobnostních testů od jedinců přímo nežadá, aby na škálách své osobnostní rysy uvedli. Spíše je jim administrována řada otázek ohledně toho, jak reagují v určitých situacích. Mohou být dotázáni, do jaké míry souhlasí nebo nesouhlasí s tvrzením – např. „Rád ochutnávám nová jídla“ nebo „Mám rád většinu lidí, které znám“. Takovéto dotazníky se nazývají osobnostní inventáře. Tím, že se každého jedince ptají na shodné otázky, a že odpovědi jsou udávány v takové formě, aby je bylo možno snadno zpracovat, připomínají strukturované rozhovory.

Každá položka inventáře je konstruována tak, aby mapovala určitý osobnostní rys. Podmnožina podobných položek je zpracována pro účely zjištění skóre jedince u každého rysu. Např. položka „Rád ochutnávám nová jídla“ patří ke škále otevřenost vůči zkušenosti v jednom inventáři měřícím již zmíněnou „Velkou pětku“. Položka „Mám rád většinu lidí“ sleduje extraverci.

U většiny osobnostních inventářů jsou položky nejdříve sestavovány na základě teorie tvůrce dotazníku ohledně každého rysu. Teprve po ověření, zda koreluje, či nekoreluje s dalšími položkami stejné škály, se konkrétní položka stává součástí konečné verze nebo je vypuštěna. Do prvotní verze dotazníků bývá zařazováno mnoho položek. Vytvořený inventář je pak administrován velkému počtu probandů. Jejich odpovědi procházejí faktorovou analýzou, aby bylo zjištěno, které podmnožiny položek spolu vzájemně korelují a zda patří ke škále rysu, pro niž byly původně navrženy.¹²³

¹²³ Srov. ATKINSON, Rita L. *Psychologie.*, s. 438.

3 Rizikové chování

3.1 Vymezení pojmu „rizikové chování“

Riziko

Než se začneme zabývat rizikovým chováním, je vhodné nejprve objasnit, co vlastně znamená riziko.

Pojem „riziko“ se používá v souvislosti s riskem a riskantním chováním. Brát na sebe riziko v tomto případě znamená ochotu podniknout nějaké jednání s nejistým výsledkem, pokud jednajícímu může přinést nějaký zisk. Údajně se pojem „riziko“ v tomto smyslu začal poprvé používat v souvislosti se zámořskými plavbami. To z toho důvodu, že jejich výsledek býval sice nejistý, ale plavby byly podnikány s vidinou velké výhry.

Dá se říci, že pojem v tomto smyslu – jako cenu za šanci na zisk, používají dodnes např. ekonomové. Vystihuje situaci lidí, kteří už z pravidla něco mají, ale jsou však ještě ochotni riskovat kvůli tomu, aby měli ještě více.

V jiném případě nesouvisí pojem „riziko“ s riskováním, ale s hrozbou. Člověk zde riziko nepřijímá, ale je mu vystaven. To, že je riziku vystaven, nemusí být vůbec spojeno s nějakou nadějí na zisk. V předchozím případě je ten, co už něco má, ochoten riskovat ve snaze mít ještě více. V tomto druhém případě jde naopak o to, že se člověk, který strádá kvůli nedostatku, nemůže dost dobře bránit tomu, aby neměl ještě méně.¹²⁴ „*Je prostě něco jiného podnikat riziko a nést riziko.*“¹²⁵ Většinou se ti lidé, kteří mají málo, snaží obvykle příliš neriskovat. Mnohem více riskují ti, kdo již něco mají, ve snaze získat více.¹²⁶

Rizikové chování

S termínem „rizikové chování“ se setkáváme v odborné literatuře, ve vládních dokumentech nebo ve strategiích a konceptech. Obecně se může chování definovat jako: „*takové chování jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí a/nebo pro společnost*“.¹²⁷

¹²⁴ Srov. KELLER, Jan. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme.*, s. 155-156.

¹²⁵ KELLER, Jan. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme.*, s. 155-156.

¹²⁶ Srov. KELLER, Jan. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme.*, s. 156.

¹²⁷ DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů.*, s. 9.

Miovský pod pojmem rizikové chování rozumí: „*chování, v jehož důsledku dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost.*“¹²⁸

Veronika Nielsen Sobotková a kolektiv autorů knihy *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*, chápe rizikové chování jako komplexní pojem, kterým se zabývají společenskovední i medicínské obory. Fenomén rizikového chování je rozsáhlé téma, které vyžaduje mezioborový pohled. Podle autorů knihy je rizikové chování: „*takové chování, které přímo nebo nepřímo ústí v psychosociální nebo zdravotní poškození jedince, jiných osob, majetku nebo prostředí.*“¹²⁹

Martin Dolejš, Ondřej Skopal a Jaroslava Suchá píší, že definovat pojem „rizikové chování“ není jednoduché. Zahrnuje v sobě rozmanité formy, které mají negativní dopad na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince a/nebo ohrožují jeho sociální okolí. Přičemž ohrožení může být reálné nebo předpokládané. Autoři vycházejí z předpokladu, že se jedná o pojem nadřazený ostatním pojmům – jako jsou delikventní a problémové chování. Dále píší, že je rizikové chování „terminus technicus“ pro různé formy aktivit, které jsou jako rizikové vnímány ze strany společnosti. Sem patří záškoláctví, užívání drog nebo hostilní a agresivní chování – jakož i extrémní sporty a hráčství.¹³⁰

Dolejš rozděluje fenomén rizikového chování do menších jednotek (skupin): „*(zne)užívání legálních a nelegálních látek; kriminalita; šikana; hostilita a agresivní chování; rizikové sexuální aktivity; školní problémy a přestupky; extremistické, hazardní a sektářské aktivity; ostatní formy rizikového chování.*“¹³¹

Termín je úzce spojen s pojmy delikventní, kriminální, asociální, návykové, antisociální a další chování. Rizikové, kriminální nebo jiné zmíněné chování je také vázáno na kulturní kontext, na společenské vnímání, urbanizaci a definování normy a normality. Kultura je prezentovaná skupinou norem, hodnot a pravidel. To, jak je prezentována, do značné míry ovlivňuje kognitivní, emoční i behaviorální stránky jejich členů.

Stejně tak, jako se vyvíjí jedinec, vyvíjí se i společnost a její přístup k tomu, co je v „normě“, co je „normální chování“ a co je „OK“. Zrychlený technicko-technologický

¹²⁸ BÁRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie.]*, s. 23.

¹²⁹ SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 40.

¹³⁰ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 21-22.

¹³¹ DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 22-23.

vývoj, rozsáhlá urbanizace a změny tradičních hodnot, mohou být zprostředkovateli mezi rizikovými podněty, např. alkoholem a drogami, a chováním adolescentů.¹³²

3.2 Formy rizikového chování

Obecně se mezi rizikové chování řadí:

- **Záškoláctví** – je spojeno s nejrůznějšími důvody, nejčastěji jako důsledek touhy po dobrodružství, experimentu nebo jako obrana před problémy ve škole.
- **Lhaní** – dosud není společností vnímáno jako dostatečně rizikové.
- **Agresivita, agresivní chování.**
- **Šikana, kyberšikana, násilné chování.**
- **Obecně kriminální jednání** – hlavně krádeže.
- **Vandalismus** – ve škole jde nejčastěji o poškozování školního majetku a věci spolužáků, patří sem i subkultura sprejerů (grafitti).
- **Závislostní chování** – legální návykové látky – alkohol, cigarety, nelegální návykové látky, gambling, problémy spojené s nezvládnutým užíváním PC, netolismus, závislost na nakupování.
- **Rizikové chování na internetu** – sledování nevhodných nebo nelegálních stránek, oslovení cizí osobou, příliš mnoho času online, otevírání spamů a reagování na ně, kopírování a stahování hudby a filmů.
- **Rizikové sexuální chování** – předčasný pohlavní styk, promiskuita, náhodné známosti, styk bez ochrany, prostituční chování, předčasné těhotenství, rozvoj sexuální deviace.
- **Rizikové chování v dopravě** – neznalost dopravních předpisů, vliv návykových látek, vliv osobnosti dospívajícího, přecenění vlastních schopností.
- **Extrémně rizikové sporty, hazardní aktivity** – hazardní aktivity na rozdíl od extrémních s sebou nesou vědomé hazardování s reálným rizikem smrti – v poslední době např. ježdění mezi vagony metra nebo vlaku, boilding (lezení bez lana), building (lezení po budovách bez lana), přeskokování mezi domy na střeche.

¹³² Srov. DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů.*, s. 9.

- **Užívání anabolik a steroidů.**
- **Nezdravé stravovací návyky.**
- **Extremismus** – např. pracovitý, levicový, radikálně ekologický, náboženský, techno, black metal, punk, subkultury skinheads aj.
- **Xenofobie, rasismus, intolerance, antisemitismus.**¹³³

Miovský a kol. řadí v nejužším pojetí do základních typů rizikového chování:

- a) záškoláctví,
- b) šikanu a extrémní projevy agrese,
- c) extrémně rizikové sporty a rizikové chování v dopravě,
- d) rasismus a xenofobii,
- e) negativní působení sekt,
- f) sexuální rizikové chování,
- g) závislostní chování (adiktologie).

V širším pojetí pak k těmto sedmi základním typům zařazuje následující dva okruhy. Ty se z hlediska výskytu v populaci stávají ohnisky pro preventivní práci. Zároveň však dodává, že je ale jednoznačně nelze zahrnout do konceptu rizikového chování:

- h) okruh poruch a problémů spojených se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte,
- i) spektrum poruch příjmu potravy.¹³⁴

3.3 Vybrané formy rizikového chování

3.3.1 Abúzus

Abúzus znamená nadužívání, zneužívání a často návykové užívání některých látek, např. alkoholu, nikotinu, kávy nebo léčiv.¹³⁵ Jedna z definic říká, že abúzus je: „*termín, který označuje nadužívání léků nad stanovenou míru či pijáctví alkoholických nápojů.*“¹³⁶ Jde o poruchu chování, kdy je droga přeceňována, např. „s pivem mi jde všechno lépe“ nebo „bez tabletek bych dlouho usínala“, ale také podceňována. To lze charakterizovat např. výrokem

¹³³Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 40-41.

¹³⁴Srov. BÁRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie.]*, s. 24.

¹³⁵Srov. PETRÁČKOVÁ, Věra a KRAUS, Jiří. *Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]*, s. 18.

¹³⁶VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele.*, s. 401.

„chutná mi to a umím pít“.¹³⁷ Termín se velmi často používá v interní medicíně. Abúzus může být nárazový, ale spíše se mluví o abúzu dlouhodobém.¹³⁸

Česká společnost je dlouhodobě velmi liberální ke konzumaci alkoholu. Alkohol se podává i osobám mladším 18 let, což je trestně postižitelné. Macek uvádí, že již v 80. letech minulého století udávala většina adolescentů první zkušenost s alkoholem v období mezi 9. a 11. rokem života. Asi třetina patnáctiletých až osmnáctiletých pila alkohol jednou týdně, a pouze 17 % v této věkové skupině totálně abstinovalo. Velmi podobné jsou analogické údaje z 90. let, kdy většina z dotázaných šestnáctiletých vypovídala, že alespoň polovina jejich přátel má zkušenosti s alkoholem. Ve výzkumu postojů brněnských studentů k alkoholu (2002) byly získány velmi podobné výsledky. Bylo potvrzeno, že zákonná hranice 18 let věku není pro konzumaci alkoholu žádnou významnou bariérou.¹³⁹ „I když většina dotázaných uznávala škodlivost a nebezpečnost nadměrného pití, alkohol současně vystupoval jako přirozená součást jejich společenského života.“¹⁴⁰ Většinou dotázaných bylo považováno za normální, že se člověk občas opije. Úplná abstinence byla hodnocena jako „přínosná“, ale zároveň jako velmi nudná.

Zdravotním rizikem je i kouření. Již v 70. letech kouřilo zhruba 33 % všech učňů, a 14% všech středoškoláků. Podle výsledků studie NEAD z roku 2000 (4600 středoškoláků z moravských okresů) měly do 15 let první zkušenost s cigaretou tři čtvrtiny všech dospívajících. Před 15. rokem života začalo pravidelně kouřit 29 % dotázaných a pravidelně každý den kouřilo více než 40 % středoškoláků. Výzkumy dále ukazovaly, že když mladí lidé začínali kouřit, nebyla obvykle motivací svobodná volba, ale spíše tlak vrstevnické skupiny.

Co se týká užívání měkkých a tvrdých drog, jejich nárůst byl zaznamenán v 90. letech. V 80. letech bylo u nezletilých Čechů hlavním způsobem konzumace drog a čichání těkavých látek (toluen, trichlorlylen), pro 90. léta byly charakteristické formy kouření a intravenózní aplikace. V roce 1995 odhalila Hygienická služba v ČR počet závislých na drogách přibližně na 200 tisíc. Nejčastěji volenou drogou byl pervitin (35,3 %), dále následoval heroin (12,9 %), marihuana (9,4 %) a organická rozpouštědla (8,1 %). Nových uživatelů ve věku 15–19 let bylo téměř 39 %. Na závěr Macek dodává, že vyzkoušení měkké drogy, jako je marihuana a extáze, je u větší části adolescentní populace společenskou událostí a určitým vrstevnickým standardem.¹⁴¹

¹³⁷ Srov. VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele.*, s. 401.

¹³⁸ Srov. ŠTEFÁNEK, Jiří. Abúzus. *Medicina, nemoci, studium na 1. LF UK.* [online].

¹³⁹ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence.*, s. 111-112.

¹⁴⁰ MACEK, Petr. *Adolescence.*, s. 112.

¹⁴¹ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence.*, s. 112.

Něšpor hovoří o specifických působení návykových látek u dětí a dospívajících. Uvádí, že:

- závislost na návykových látkách se u nich vytváří podstatně rychleji – to, k čemu dospělý člověk potřebuje i desítky let, dospívající stihne řádově i během měsíců,
- existuje zde vyšší riziko těžších otrav, s ohledem na intolerance, menší zkušenost a sklon k riskování, který je v období dospívání častý,
- je zde vyšší riziko nebezpečného jednání pod vlivem návykové látky,
- u dětí a dospívajících, kteří jsou závislí na návykových látkách nebo je zneužívají, bývá zřetelnější zaostávání v psychologickém vývoji (v oblasti vzdělávání, citového vyzrávání, sebekontroly, sociálních dovedností atd.),
- i „pouhé“ experimentování s drogami je u dětí a dospívajících spojeno s většími problémy v různých oblastech života – v rodině, ve škole, v trestné činnosti atd.),
- alkohol, a patrně i jiné drogy, narušují vytváření sítě mozkových buněk, které probíhá v dospívání, a vedou k znevýhodnění těchto dospívajících.¹⁴²

3.3.2 Delikvence

Pojem delikvence pochází z latinského slova *delinquere*, to znamená provinit se. Z hlediska společensky nepřijatelného chování je širším pojmem. Zahrnuje činy, které nejsou tzv. jinak trestné. Patří sem např. přestupky a trestná činnost osob mladších než 15 let, kdy nelze z důvodu věku uložit trest.¹⁴³ Některými autory je delikventní chování přímo vysvětlováno jako: *„pokus člověka s nízkým sebehodnocením zvýšit pocit vlastní hodnoty kriminálním činem v podmínkách, které mu neumožňují, případně blokuji běžnou, společensky přijatelnou formu potvrzování vlastní hodnoty studijními výsledky, prací, sportovními výkony, úspěšně realizovaným vztahem k člověku opačného pohlaví, založením rodiny atp.“*¹⁴⁴

Pojem delikvence bývá velmi často používán v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mládeže. V případě mladistvých se také užívá pojem juvenilní delikvence.¹⁴⁵ Postihuje i takové jevy, které jsou v rozporu s dobrými mravy, jako je např. opakované rušení veřejného pořádku, projevy xenofobie, rvačky, opilství a sexuální promiskuita.¹⁴⁶

¹⁴² Srov. NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby.*, 53.

¹⁴³ Srov. FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení.*, s. 170.

¹⁴⁴ MATOUŠEK, Oldřich a MATOUŠKOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže.*, s. 56.

¹⁴⁵ Srov. FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení.*, s. 170.

¹⁴⁶ Srov. VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele.*, s. 413.

Do humanitních disciplín – do sociologie, psychologie a pedagogických věd, pronikl pojem delikvence až druhotně, z právních disciplín. Delikvence je ve své podstatě právnickým hodnocením společensky nepřijatelného činu, který spočívá v porušování určitých legislativních norem konkrétního státu. Toto jednání je následně sankcionováno. Hranice mezi tím, co je delikventní a co není, je dána následným trestem. Nelze sem zařadit chování, které není zvláštním způsobem nebezpečné pro společnost – např. asociální chování. Tím jsou drobné lži, vzdorovitost, zlozvyky apod. Může to být sice označeno jako poruchy chování, ale ve své podstatě nepatří mezi žádné sociálně patologické jevy. Bývá spíše ukazatelem toho, že u dotyčného může s vyšší pravděpodobností dojít k rozvoji takových jevů. Pro delikvenci je příznačná mravní narušenost.

Delikvenci můžeme dále označit jako projev poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností. Relativně jasně lze definovat odchylky od společenské normy jako neschopnost plnit základní požadavky a očekávání společnosti. Řada delikventních osob není schopna či ochotna zhodnotit společenskou nepřijatelnost svého chování. Proto o změnu svého nepřijatelného chování a životního způsobu většinou neusilují.¹⁴⁷

S delikventními jedinci lze pracovat jak ve vzdělávání, tak v rámci zájmových aktivit. Problémem většiny členů delikventní subkultury je otázka smysluplného a hodnotného využívání volného času. Nevhodně trávený volný čas souvisí s nevhodným působením rodiny a vrstevnických part. Je rovněž faktorem, který zvyšuje pravděpodobnost vzniku až kriminálního jednání. Základním úkolem práce pedagogů a vychovatelů je působit prostřednictvím zájmových činností na dosažení změn v motivaci, společně se získáváním potřebných dovedností a znalostí, které delikventním jedincům často chybí.¹⁴⁸

3.3.3 Šikana

Šikana (bullying) se definuje jako: „*tělesné, psychické nebo kombinované ponižování, případně týrání jedinců jinými, nejčastěji ve vrstevnických skupinách.*“¹⁴⁹ Jiná definice popisuje projevy šikany jako: „*omezování osobní svobody, tělesné či psychické ubližování, poškozování dítěte nebo jeho předmětů.*“¹⁵⁰ Původci šikany bývají tělesně silnější, starší a vyspělejší jedinci nebo jedinci v početní převaze.¹⁵¹ Iniciátory mohou být ale i tzv.

¹⁴⁷Srov. FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení.*, s. 170.

¹⁴⁸Srov. HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství.*, s. 39.

¹⁴⁹HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník.*, s. 591.

¹⁵⁰HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 198.

¹⁵¹Srov. HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník.*, s. 591.

vtípálkové, nebo hvězdy kolektivu, kteří se na venek projevují jako slušní a kultivovaní jedinci.¹⁵²

Podle Národního zdravotnického informačního portálu se šikanováním ve školním prostředí myslí: „*jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašit jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a opakované užití fyzických a psychických útoků jedincem nebo skupinou vůči jedincům či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit.*“¹⁵³ Podle NZIP šikana zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování, ... Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Je realizována i pomocí moderních komunikačních prostředků, především prostřednictvím internetu a mobilu (kyberšikana).¹⁵⁴

Na stránkách policie ČR můžeme nalézt preventivní informace k šikaně. Je zde uvedeno, že se většina případů odehrává nejen ve škole, ale také na cestě do školy nebo ze školy, případně v okolí bydliště šikanovaného. V sekci prevence jsou popsány druhy šikany:

1. Fyzická agrese – agresor používá k šikanování oběti fyzické násilí, popř. předměty, kterými učiní útok důraznější, (např. baseballová pálka, batoh, apod.).
2. Slovní agrese a zastrašování – agresor oběti vyhrožuje fyzickým útokem, nadává a vysmívá se.
3. Krádeže, ničení a manipulace s věcmi – agresor oběti ničí a odcizuje věci nebo si věci půjčuje a vrací je znehodnocené (zejména psací potřeby, celý penál a jiné školní pomůcky).
4. Násilné a manipulativní příkazy – agresor nutí oběť k různým nepříjemným činnostem a úkolům (např. psát za něho úkoly, nosit a odevzdávat svačinu, nosit kapesné, ...) ¹⁵⁵

V prostředí školy je šikanování jako takové nutno chápat jako vážnou poruchu vztahů v celé skupině. To proto, že bez souhlasného nebo trpěného postoje ostatních členů by šikana nemohla vzniknout a dále pokračovat. Za počátek šikany se může označit tzv. ostrakismus – vyčlenění jedince z kolektivu, kdy aktéři šikany odmítají neoblíbeného člena, izolují ho, pomlouvají, zesměšňují a vymýšlejí na něj různé zlomyslnosti, které považují za legraci.

K šikaně může dojít, pokud není kolektiv vyrovnaný a vztahy v něm nejsou harmonické. Pokud je šikana již rozjetá, musí pedagogové rázně prosazovat obnovu kvalitních

¹⁵²Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 199.

¹⁵³ Státní zdravotní ústav. Šikana ve škole. *Národní zdravotnický informační portál.* [online].

¹⁵⁴ Srov. Státní zdravotní ústav. Šikana ve škole. *Národní zdravotnický informační portál.* [online].

¹⁵⁵ Srov. Šikana. *Policie České Republiky.* [online].

kamarádských vztahů a hodnotového systému. Šikanu nelze řešit pouze nápravou vztahu agresor – oběť. Její odhalení ale bývá velmi obtížné i pro zkušené pedagogy. Závažnou negativní roli při jejím zjišťování hraje strach. To nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků.¹⁵⁶ „*Strach obvykle vytváří prostředí solidarity agresorů i postižených.*“¹⁵⁷

Šikana se hodnotí jako delikventní jednání, a proto někdy vyžaduje, kromě spolupráce s psychology, také pomoc policie.¹⁵⁸ „*Nejsou ojedinělé případy, kdy školou přehlížené či utajované týrání a ponižování mezi spolužáky skončilo vážnou duševní poruchou, úrazem nebo sebevraždou oběti.*“¹⁵⁹

3.4 Rizikové chování v období adolescence

Adolescence je velmi citlivé období pro rozvoj, zvláště rizikového a problémového chování. Macek píše, že se jedná o rizikové a problémové chování dvojího druhu. Za prvé jde o poškozování zdraví adolescentů, a to jak fyzického, tak duševního. Ve druhém významu je rizikové chování spjato s ohrožením společnosti – negativním vlivem a újmou druhých lidí. Dále uvádí nejčastější oblasti problémového chování adolescentů. Jsou to:

- „*predelikventní chování a páchaní trestné činnosti,*
- *agrese, násilí, šikana a týrání (včetně rasové nesnášenlivosti a diskriminace některých skupin),*
- *užívání drog (včetně alkoholu a kouření),*
- *sexuální rizikové chování (včetně předčasného mateřství a rodičovství),*
- *poruchy příjmu potravy,*
- *sebevražedné pokusy a dokonané sebevraždy.*“¹⁶⁰

V souvislosti s výše zmíněnými okruhy problémového chování Macek upozorňuje na podmíněnost mnoha faktorů nejrůznější povahy. Těmi jsou kulturní, historické, ekonomické, sociální, politické a psychologické faktory. Problémy a rizika se někdy setkávají a vzájemně prolínají, a mají také různý obraz v jednotlivých fázích adolescence.¹⁶¹

Carr-Gregg a Shale se zamýšlí nad tím, jaké jsou rizikové faktory, které působí v neprospěch mladých lidí. Podle nich to jsou:

¹⁵⁶ Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 199.

¹⁵⁷ HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 199.

¹⁵⁸ Srov. VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele.*, s. 399.

¹⁵⁹ VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele.*, s. 399.

¹⁶⁰ MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 97.

¹⁶¹ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících.*, s. 97.

- nedostatek sounáležitosti s rodinou,
- nestálé rodinné prostředí – myslí se tím rodinné konflikty nebo násilí,
- rodiče s dospívajícími jen málo kdy tráví čas, nescházejí se pravidelně u jídla,
- špatný vztah ke škole, negativní zkušenosti se školou – studijní záležitosti, šikana,...
- nerealistické očekávání rodičů v souvislosti se studijními výsledky,
- chybějící skupina vrstevníků a přátel,
- bolestná ztráta nebo několik takových ztrát – buď nejlepšího kamaráda, člena rodiny nebo místa ve sportovním družstvu,
- nejasnosti kolem sexuální orientace,
- chybějící blízká osoba, se kterou by si mladí lidé mohli promluvit, pocit odloučenosti a osamělosti.¹⁶²

Pavel Kabiček popisuje celosvětové změny ve vývoji mládeže v posledních desetiletích. Společenské změny, které vedou k demokratičtějšímu a svobodnějšimu rozhodování na všech úrovních lidské činnosti, mají řadu výhod. To je provázáno i jevy, které mohou vývoj v adolescenci narušit. Kabiček uvádí, že od konce 2. světové války extrémně vzrostla zkušenost mladých lidí s návykovými látkami. Zmiňuje hnutí hippies, které v současné společnosti experimentování s psychoaktivními látkami zpopularizovalo. To společně s výrazným rozvolněním pravidel sexuálního života a vlivem moderní hudby na mladou generaci. Dále Kabiček hovoří o rozvoji technologií, díky němuž se i velmi mladým jedincům otevírají možnosti globální komunikace. Ty mají pozitivní aspekty, ale také stinné stránky, jako je příliš mnoho času stráveného ve virtuálním světě, což může vést až k závislosti na nich. Zmiňuje i agresivitu adolescentů ke svým vrstevníkům a k sobě samým, nedostatek pravidelné fyzické aktivity u dětí i dospívajících, a z toho pramenící chudost jejich pohybového režimu. Jako celospolečenský problém vnímá nezdravé stravování, které má v adolescenci svá specifika – např. poruchy příjmu potravy.¹⁶³

Dolejš a Skopal píší, že důležitým činitelem, který podmiňuje výskyt rizikových aktivit u adolescentů, jsou biologické a sociální proměnné a osobní charakteristiky. Např. bylo prokázáno, že neurotické povahové rysy (úzkostnost, depresivní tendence) jsou spojeny s pitím alkoholu. Dále uvádějí, k nejčastějším rizikovým aktivitám v období adolescence patří

¹⁶² Srov. CARR-GREGG, Michael a SHALE, Erin. *Pubertáči a adolescenti: průvodce výchovou dospívajících.*, s. 93.

¹⁶³ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s.

tyto formy: šikana, kyberšikana, užívání návykových látek (nejčastěji tabáku, alkoholu a marihuany), záškoláctví, agresivita v rámci třídních kolektivů, vandalismus, drobné krádeže (spolužákům, rodičům, ve škole, v obchodě), nadměrné využívání informačních technologií (mobilního telefonu, OC a internetu), rizikové adrenalinové aktivity a školní přestupky.¹⁶⁴

Sobotková píše, že rizikové chování v adolescentním věku je nejvíce zastoupeno konzumací alkoholu, kouřením cigaret a zkušenostmi s drogami, zejména s marihuanou. Dodává, že toto chování je spojeno např. s typem vrstevníků a se způsobem trávení volného času.¹⁶⁵

Miroslava Kyasová provedla v roce 2003 studii na 835 mladých lidech ve věku 14-25 let. Zjistila, že polovina respondentů byli nekuřáci a kuřáci se dělili na denní a občasné. Studie dále potvrdila, že kouření má vliv na konzumaci alkoholu. To tím, že pravidelní kuřáci významně častěji konzumovali pivo, víno a destiláty. Denní kuřáci se opijeli častěji než nekuřáci. Co se týká marihuany, první zkušenosti s ní mělo 39,33 % respondentů.¹⁶⁶ Toto uvedené zjištění korespondovalo s přehledovou studií Miovského, Štastného a Řehana z roku 2004. Ti uváděli, že konopné drogy jsou po alkoholu a tabáku třetí nejčastěji užívanou drogou v ČR.¹⁶⁷

Andrea Gecková, vědecká pracovnice věnující se výzkumu v oblasti psychologie zdraví, a kol., zkoumala v roce 2000 vliv kouření, konzumace alkoholu, užívání drog a nedostatek fyzické aktivity na zdraví adolescentů. Průměrný věk respondentů byl 14,9 let. Zjistili, že výskyt rizikového chování souvisí s mírou subjektivní pohody, vitality, duševního zdraví a s počtem prožívaných zdravotních těžkostí. Nesouvisí s výskytem žádného vážného onemocnění. Dále zjistili, že zkušenost s drogami nesouvisí s hodnocením zdraví (škála celkového hodnocení zdravotního stavu), ale u chlapců souvisela spíše s užíváním léků bez předpisu.¹⁶⁸

Prevalenci různých forem rizikového chování u českých adolescentů se zabýval Skopal v roce 2012. Zjišťoval prevalenční hodnoty u žáků navštěvujících 8. a 9. třídy základních škol a 3. a 4. ročník víceletých gymnázií ve čtyřech krajích ČR. 421 chlapců a 415 dívek tvořilo výběrový soubor. Průměrný věk byl 14,5 let. Skopal, kromě položek na prevalenci různých forem rizikového chování, měl v testové baterii i škálu osobnostních rysů představujících

¹⁶⁴ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej. Sebepojetí českých adolescentů ve vztahu k rizikovému chování – dle Rossenbergovy škály sebehodnocení. *ResearchGate*. [online]., s. 217.

¹⁶⁵ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 47.

¹⁶⁶ Srov. KYASOVÁ, Miroslava. *Kouření cigaret a další formy rizikového chování adolescentů.*, s. 56-64.

¹⁶⁷ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 47.

¹⁶⁸ Srov. GECKOVÁ, Andrea, PUDELSKÝ, Marcel, TUINSTRÁ, Jolanda a VAN DIJK, Jitse P. *Vplyv fajčenia, konzumovania alkoholu, užívania drog a nedostatku fyzickej aktivity na zdravie adolescentov*. [online]., s. 132-147.

riziko z hlediska užívání návykových látek (SURPS). Hledal vzájemné souvislosti mezi měřenými jevy. Celkem 13 % jedinců ze sledované populace vykouří denně více než pět cigaret. Na stejné úrovni 92 %, byla u chlapců i u dívek stejná úroveň prevalence alkoholu. 16 % dívek odpovědělo kladně na otázku zaměřenou na sebepoškozování – že si alespoň jednou záměrně fyzicky ublížily. 27 % adolescentů bylo za poslední měsíc, kdy byl výzkum realizován, obětí verbální agrese a 9 % bylo obětí fyzické agrese. 29 % procent osmáků a devátáků mělo zkušenosti z krádeží v obchodě. 15 % mělo problémy s policií.¹⁶⁹

3.5 Možnosti prevence rizikového chování

V poslední době se v různých výchovných programech pro děti a mládež stále více klade důraz na primární prevenci sociálně patologických jevů u žáků. Jedná se zejména o:

- záškoláctví;
- šikanu, rasismus, xenofobii, vandalismus;
- kriminalitu a delikvenci;
- užívání návykových látek (tabák, alkohol, omamné psychotropní látky);
- závislosti na politickém a náboženském extremismu;
- netolismus (virtuální drogy, patologické hráčství – gamblerství).¹⁷⁰

Hájek, Hofbauer a Pávková jsou autoři, kteří se dlouhodobě věnují teorii i praxi pedagogiky volného času. Uvádějí, že při pedagogické práci s dětmi a mládeží je prostředkem k prevenci rizikového chování kvalitní zájmová činnost. Měla by účastníkům přinášet autentické zážitky a kladné emoce z nich. Píší, že všechna organizovaná zájmová činnost bývá označována jako primární prevence nežádoucích jevů, protože vedoucí zajišťují dětem a mládeži program. Mají nad nimi dozor, aby se nedopouštěly toho, čeho nemají. Skutečnost je ale složitější, protože prevence znamená něčemu předcházet – vytvořit takové návyky a hodnotové orientace, aby se u dětí vytvářel vnitřní obranný mechanismus proti aktivnímu podílu na negativních jevech. Volnočasové aktivity mají rozvíjet osobnost a učit kvalitně využívat volný čas – chápat jej jako významnou životní hodnotu. V zájmových útvarech by

¹⁶⁹ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 23.

¹⁷⁰ Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 194.

účastníci v rámci prevence rizikového chování měli být vedeni k osvojování sociálních dovedností, k nimž patří i sociální kompetence¹⁷¹:

- „schopnost přijatelného vyjádření odlišného názoru, než jaký zastávají vrstevníci, rodiče nebo učitelé;
- schopnost požádat o jakoukoli laskavost osoby v sociálním okolí;
- schopnost zahájit rozhovor s vrstevníky či dospělým;
- schopnost pozvat vrstevníka k účasti na nějaké činnosti nebo hře;
- schopnost pochválit druhého a zároveň pochvalu přijmout;
- schopnost požádat o pomoc při řešení určitého problému;
- schopnost odmítnout nerozumný návrh, schopnost odolat tlaku vrstevníků chovat se nevhodným způsobem.“¹⁷²

V organizacích zaměřených na vzdělávání ve volném čase spočívá prevence rizikového chování především v budování kvalitních sociálních vazeb na základě vzájemné empatie, toleranci a pěstování komunikačních dovedností. Kladným hodnocením a pochvalou se u účastníků posiluje sebevědomí a sebeuvědomování. V oblastech volnočasových aktivit by mělo být dostatek námětů pro činnosti, které mohou být nejen dobrou náplní volného času, ale zároveň mohou být dětmi a mládeží realizovány samostatně. Protože především nedostatek kvalitních sociálních kontaktů a nenaplněnost volného času vede k úteku od reality k tzv. zástupným činnostem. Těmi jsou např. užívání škodlivých látek, gamblerství nebo virtuální činnosti.¹⁷³

Miovský za prevenci rizikového chování považuje: „*jakékoliv typy výchovných, vzdělávacích, zdravotních, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového chování, zamezujících jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhajících řešit jeho důsledky.*“¹⁷⁴

Kabiček, Csémy, Hamanová a kol. se zabývají novými trendy v prevenci rizikového chování. Píší, že u nás i ve světě máme mnoho preventivních programů, a že většina z nich jsou nemálo nákladné. Mnohé ale však vycházejí ze zjednodušených předpokladů a jsou zatíženy neznalostí vývojových zvláštností dospívajících. Z tohoto důvodu jsou často velmi

¹⁷¹ Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 194-196.

¹⁷² HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 196.

¹⁷³ Srov. HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času.*, s. 197.

¹⁷⁴ BARTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie].*, s. 24.

málo účinné. To proto, že se většinou zabývají jen tzv. ohraničeným problémem – jako je např. nikotinismus, zneužívání drog nebo nechráněný sex. Dále dodávají, že koncepce problémového a rizikového chování ukazují, že je rizikové chování výsledkem souhry řady konkrétních faktorů u konkrétního adolescenta. To znamená, že je tedy potřeba, aby byla v centru pozornosti konkrétní osobnost, její problémy a vývojové potřeby, ale současně i zaměření odborníků na širší škálu možných příčin. Autoři v této souvislosti zmiňují H. Friedmana, bývalého ředitele oddělení pro zdraví adolescentů při WHO. Ten ve své závěrečné přednášce na celosvětové konferenci v Londýně (Globální trendy v podporování zdraví a vývoje adolescentů, 2000) vyjádřil, že je potřeba uplatňovat:

1. Holistický (celostní) princip – jde o celkové zdraví, včetně mentálního i správného osobnostního vývoje. Proto musí být východiskem a centrem pozornosti jednotlivá konkrétní osoba adolescenta, nikoliv sám problém (např. již výše zmíněný nikotinismus).
2. Programy podporující zdraví a (správný) vývoj adolescentů musejí vycházet ze seriózní báze ověřené výzkumem. Jejich přínos musí být zpětně vyhodnocován – což se v minulosti nedělo. Dospívání je stále ještě obdobím vývoje, a ten je třeba sledovat v oblasti somatické, intelektové, duchovní, emocionální, sociální aj., a to i pokud jde o jejich vyrovnanost.¹⁷⁵

Roli v prevenci rizikového chování může hrát i společnost. Pokud se mluví o rizikovém chování a životním stylu adolescentů, neměl by se činit zodpovědným za tyto jevy pouze jedinec.¹⁷⁶ „*To by znamenalo obviňovat obět*“.¹⁷⁷ Riziko je zakotveno v širších sociálních souvislostech a jeho redukce vyžaduje i změny ve společnosti. Na společnosti je, aby např. pomohla ochránit své „rizikové populační skupiny“. Takovou typickou skupinou u nás může být tzv. učňovská mládež – žáci v praktické přípravě na povolání. Kabíček, Hamanová a Csémy hovoří, že ti dlouhodobě „vedou“ téměř ve všech druzích rizikového chování, a státní politika a příslušné orgány jim přesto nevěnují větší pozornost, navzdory upozorněním odborníků. Mimo jiné je u nich důležitou prevencí správná volba povolání – ve shodě s jejich zdravotním stavem (aby nemuseli zvolený obor ze zdravotních důvodů opustit, popř. odejít z učení, bojovat s nezaměstnaností, event. s nemocemi z povolání). Dále uvádějí, že mládež, která ukončila základní nebo středoškolské vzdělání – tzv. vypadlá ze škol, je

¹⁷⁵ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*, s. 42.

¹⁷⁶ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*, s. 44.

¹⁷⁷ KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*, s. 44.

celosvětově nejvíc riziková a zároveň pro prevenci, a pak i pro nutné intervence a terapii, nejhůře dosažitelná. Rizikové faktory podporuje i zábavní průmysl a vliv médií. Mediální gramotnost může jistě pomoci, ale ne ve všem.¹⁷⁸ „*V současnosti existuje více než 3 tisíce vědeckých prací, které jednoznačně prokazují vztah mezi násilím předváděným v televizi a následným násilným chováním dětí a mladistvých*“.¹⁷⁹ Karel Nešpor, psychiatr se zaměřením na léčbu návykových nemocí, publicista a pedagog, v rámci primární prevence závislostí říká, že média jsou bohužel často spíše součástí problému, než jeho řešením. Zmiňuje reklamy na alkohol a tabák, které jsou často cílené na dospívající. U již závislých jedinců může navíc promítání alkoholu v kině nebo v televizi vyvolat tzv. craving (puzení k opakovanému, opětovnému užití drogy, bažení). Dále popisuje, že z hlediska prevence také není nejvhodnější podrobné rozebírání alkoholických a drogových skandálů různých hvězd. Rovněž podle něj není dobré poskytovat velký prostor pro svérázné a záměrně provokující názory na drogovou problematiku. Navíc je většina médií liberálnější než běžná populace. Jejich kritika se mnohem častěji týká nepřiměřené „represe“ než snadné dostupnosti, která je, podle Nešpora, v našich podmínkách mnohem větším problémem.¹⁸⁰ Kolektiv autorů také uvádí, že oblastí, která může v prevenci rizikového chování působit úspěšně, je zdravotnictví. Na základě výzkumů, které ukazují, že většina adolescentů by se svým lékařem o svých problémech ráda mluvila, došli odborníci k závěru, že lékař má u dospívajícího značnou autoritu. „*Takové preventivní poradenství – formou partnerského dialogu – představuje pro lékaře nemalou časovou investici, ale stojí za to.*“¹⁸¹ Autoři zastávají názor, že lékař dospívajících by měl provádět psychosociální screening na rizikové chování, a to víceméně při každé příležitosti. Měl by vyhledávat a včas zachycovat různé jevy a snažit se je pomoci řešit pokud možno v začátku, ještě než se rozvinou. To by měl činit ve spolupráci s psychoterapeuty, odborníky na rodinnou terapii a dalšími. Rozvinuté projevy rizikového chování mohou přecházet do nemoci – např. do poruch příjmu potravy, závislostí, poruch chování,... V poslední době vznikla ve světě řada schémat, která se zabývají metodikou prevence rizikového chování při preventivních prohlídkách. Většina z nich vychází ze systému GAPS (guides for adolescent preventive services). Ten byl publikován jako dokument Americké lékařské společnosti, a který je podle autorů dobře použitelný i v našich podmínkách. Preventivní prohlídky jsou

¹⁷⁸ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 44.

¹⁷⁹ KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 44

¹⁸⁰ Srov. NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby.*, s. 158.

¹⁸¹ KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 44

zde, kromě sledování tělesného vývoje, zaměřené i na další zdravotní problematiku: záměrná nebo náhodná poranění, školní problémy, deprese a suicidální chování, zneužívání alkoholu, nikotinu, drog a anaboličtích steroidů, nepříznivé důsledky předčasné sexuální aktivity, a na zneužívání a zanedbávání dospívajících. Součástí tohoto systému je také pohovor s rodiči (dvakrát) – informace o změnách a potřebách v dospívání i o zamýšleném směru lékařova poradenství pro jejich adolescenta.¹⁸²

Prevence je možná i v každodenním životě. Je potřeba se snažit, aby si dospívající, pokud možno, nepřinášel žádná zranění nebo handicapy z dětství. Pokud jsou přítomny, pomoci mu se s nimi vyrovnat. Každý si hledáním v dospívání musí projít, ale při tom potřebuje podporu a spolehlivé vztahy. Adolescent by měl být na „křižovatkách“ během svého dospívání doprovázen ideálně rodiči, příp. jiným, lidsky zralým dospělým, který je motivován dospívajícímu nezištně pomáhat. Měl by mu umět naslouchat, radit, přijímat ho takového, jaký je, vytyčovat mu hranice, ale zároveň mu ponechat prostor pro jeho názory, rozhodování i pro jeho osobitý vývoj. Tato úloha doprovázení není úplně snadná. Vyžaduje porozumění pro vývoj v dospívání. V tomto věku je nutné počítat s nezralostí adolescenta v některých sférách. Jeho tělesné i intelektové síly se ke konci dospívání blíží k celoživotnímu vrcholu. Často působí dospělým dojmem, ale chybí mu vytrvalost, zkušenosti, schopnost realisticky zhodnotit situaci, takže v určitých situacích může zcela selhat.

Kabíček, Csémy a Hamanová na závěr dodávají, že účinná primární prevence znamená především každodenní poctivou snahu a práci rodičů, učitelů, institucí a úřadů. V samotné mládeži je vždy pozitivní potenciál, protože je obdařena velkou energií, kreativitou a pružností. Potřebuje ale podmínky pro zdravý vývoj. Její velká čísta vítá i náročné úkoly, pokud jsou pravdivé a smysluplné.¹⁸³

¹⁸² Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 44-45.

¹⁸³ Srov. KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví.*, s. 46.

4 Popis vybraných výzkumů a studií zabývajících se rizikovým chováním v adolescenci

4.1 Výzkum zaměřený na rizikové chování a osobnostní rysy u adolescentů

Vybranými osobnostními rysy a rizikovými formami chování u českých žáků a žákyň se zabývali Ondřej Skopal, Martin Dolejš a Jaroslava Suchá (2013/2014). Do jejich testování a následných analýz bylo zapojeno 4198 respondentů, kteří navštěvovali 54 školských zařízení. Byli to adolescenti ve věku 11–15 let. Konkrétně se zaměřili na 2. stupeň základních škol, na 1.–4. ročník šestiletých gymnázií a na základní umělecké školy. Výzkumný tým navštívil 35 základních škol a 19 víceletých gymnázií. Z celkového počtu respondentů bylo 47,95 % chlapců, a 52,05 % dívek. Průměrný věk sledované skupiny byl 13 let. Z výběrového souboru navštěvovalo základní školy 58,55 %, a gymnázia 41,45 %.

Výzkumný tým využil 5 standardizovaných i nestandardizovaných metod. Použili metodu dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS), výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA), škálu osobnostních rysů (ŠORA), Rossenbergovu škálu sebehodnocení (RŠŠ) a dotazník agresivity (BPAQ). Těchto 5 dotazníků bylo žákům předloženo v první polovině školního roku 2013/14.

Dotázaní žáci, kteří v testových metodách dosahovali vysokých hodnot (např. rysu impulzivita), se vykazovali nerozvážným a agresivním chováním, bez zábran, citovou nestálostí, vznětlivostí a naléhavostí svých aktuálních potřeb. U takových jedinců se vyskytuje větší pravděpodobnost rizikového chování (např. užívání návykových látek, krádeže apod.). Potvrdily se výsledky z jejich některých dřívějších výzkumů, např. že kvalita sebehodnocení adolescenta ovlivňuje jeho chování a rozhoduje např. o tom, zda má tendenci experimentovat s návykovými látkami nebo vyhledávat další rizikové aktivity (šikana, vandalismus,...).

Co se týká rizikových aktivit, tak výzkumnému týmu umožnily výsledky konstatovat, že např. výskyt šikany má růstovou tendenci, která většinou vrcholí v 8. ročníku základního vzdělávání. Jedinci docházející do 6. tříd měli jen velmi malou zkušenost s alkoholem či tabákem nebo marihuanou. To samé se dalo říci i o ostatních rizikových aktivitách. S postupujícím věkem se u žáků snižovalo jejich sebehodnocení a zároveň narůstala agresivita. Zjistili, že v této skupině jsou minimálně 3 % těch, kteří denně vykouří více než 5 cigaret. V přepočtu na celou populaci se tak jednalo o více než 10 tisíc dětí, které denně vykouří ¼ náplně cigaretové krabičky.

Dotazník „VRCHA“ identifikoval, že ve sledované populaci byla za posledních 30 dnů 4 % těch, kteří byli opilí (problémy s chůzí, zvracení,...), při přepočtu na celou populaci se jednalo o cca 14 tisíc 11–15letých, kteří jsou každý měsíc opilí. Obětí zesměšňování či ubližování prostřednictvím sociálních sítí se za posledních 30 dní stalo 7 %, fyzickou agresivitu za posledních 30 dní zažilo 12 % a verbální agresivitu během stejného období 18 % žáků. Poškozováním cizího majetku ze zábavy se provinilo 15 %. Problémy s policií mělo 7 % respondentů. Jedna čtvrtina adolescentů si již během svého života záměrně ublížila.

Díky škále osobnostních rysů u adolescentů „ŠORA“, která se zaměřuje na čtyři osobnostní rysy: impulzivita, úzkostnost, nadšenost a rozvážnost se zjistilo, že dívky dosahují statisticky významně vyšších hodnot ve faktoru Úzkostnost (o 4 hrubé body více). Naopak je to v případě faktoru Impulzivita, kde mají nižší průměr o jeden a půl bodu. Žáci a žákyně víceletých gymnázií pak dosahují nižších hodnot ve faktorech Impulzivita a Úzkostnost a vyšších hodnot na škálách Rozvážnost a Nadšenost.

Na závěr dodávají, že výsledky mohou být použity jako důležitý prvek při stavbě intervenčních, preventivních, edukačních a interakčních programů, které slouží k redukci rizikového chování. Zároveň ale výzkumný tým podotýká, že se se zjištěnými výsledky musí zacházet s rozvahou. Výzkumná studie sice proběhla na reprezentativním vzorku respondentů, a za použití kvalitních metodologických postupů, včetně matematicko-statistických analýz. Ale jednotlivé problémové oblasti žáků je nutno chápat jako globální jev naší společnosti, který spoluurčují různé proměnné – např. věk, osobnostní rysy, pohlaví nebo socioekonomická situace v daném regionu. To vše má vliv na rizikové chování.¹⁸⁴

4.2 Mezinárodní studie rizikového chování

4.2.1 Studie ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

Co se týká mezinárodních studií rizikového chování, Česká republika byla zapojena do European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD (Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách). Cílem této mezinárodní studie je hodnocení situace a vývoje v oblasti kouření, konzumace alkoholu a užívání nelegálních drog mezi 16letými studenty v evropských zemích. Je největší celoevropskou studií zaměřenou na zjištění rozsahu užívání legálních i nelegálních drog u této věkové skupiny. Probíhá již od roku 1995

¹⁸⁴ Srov. SKOPAL, Ondřej, DOLEJŠ, Martin a SUCHÁ, Jaroslava. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň.*, s. 7-63.

v pravidelných 4letých intervalech.¹⁸⁵ Výsledky studie několikrát potvrdily dlouhodobě negativní trendy v užívání návykových látek. V celoživotním užívání marihuany, LSD a extáze zaujala Česká republika v roce 2003 dokonce první místo v Evropě. Na druhou stranu byl v roce 2011 poprvé zaznamenán pokles zkušeností mladých lidí s užitím konopných látek. Dále pokračoval pokles zkušeností mládeže s ostatními nelegálními drogami, který byl pozorován již v předchozím období (v letech 2003–2007). Dlouhodobě závažným problémem ale podle studie zůstává pití alkoholu. Mezi dospívajícími roste podíl pravidelných konzumentů, na oblibě získávají hotové míchané nápoje s obsahem 4–7 % alkoholu, které jsou cílené především na mladé lidi.¹⁸⁶

V roce 2019 byly ESPAD dotazníkové studie rozšířeny o otázky týkající se trávení volného času na sociálních sítích, užívání elektronických cigaret, bezdýmného tabáku a konzumaci energetických nápojů, a to jak samostatně, tak v kombinaci s alkoholem. Sběr dat proběhl v březnu až červnu 2019, na 255 vybraných základních a středních školách v celé ČR. Cílovou skupinou byli studenti narození v roce 2003, tedy žáci 9. tříd základních škola a studenti 1. ročníku středních škol všech typů, včetně odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Výsledky české části studie ESPAD 2019 byly zveřejněny na tiskové konferenci dne 3. 2. 2020. Tisková zpráva byla vydána pod titulem: „Čeští teenageři využívají návykové látky stále méně, ukazují výsledky české části mezinárodní studie ESPAD“. Podrobné výsledky studie obsahuje periodikum *Zaostřeno* č. 5/2020 s titulem *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019*.

4.2.2 Studie HBSC – Health Behavior in School aged Children

Další studií, které se Česká republika zúčastnila, je Health Behavior in School aged Children: WHO collaborative cross-national study (HBSC – Mezinárodní výzkumná studie o zdraví a životním stylu dětí a školáků). Tato studie se zabývá výzkumem dětského zdraví, zdravého chování a faktory, které zdravé chování ovlivňují. Vychází ze stanoviska WHO, že chování a životní styl v dospělosti jsou výsledkem vývoje od dětství a dospívání. Dle WHO by měli být dospívající se specifickým rizikovým chováním cílovou skupinou preventivních snah v oblasti podpory zdraví. Studie HBSC byla zahájena v roce 1982. Česká republika se spolu s dalšími 24 evropskými státy této studie poprvé zúčastnila v roce 1994. Výzkum se

¹⁸⁵ Srov. Drogy – info. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019*. [online].

¹⁸⁶ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 57.

opakuje vždy po čtyřech letech. Výzkumný soubor tvoří reprezentativní vzorek 11letých, 13letých a 15letých školáků.¹⁸⁷

Do této studie se zapojují vědci z Univerzity Palackého v Olomouci. Tým z Fakulty tělesné kultury UP dlouhodobě sleduje a komentuje faktory, které ovlivňují zdraví českých školáků ve věku 11, 13 a 15 let. Zveřejněná data studie ukázala, že většina mladých lidí ve věku 11–15 let tráví aktivně svůj volný čas. Mezi chlapci převažují týmové sporty (58 %), u dívek umělecké aktivity (60 %). Vědci zjistili, že děti, které tráví svůj volný čas organizovaně, se těší vyšší životní spokojenosti a jsou úspěšné ve škole. Našel se i menší počet pravidelných kuřáků, a těch, kteří měli zkušenost s pravidelnou opilostí. Co se týká trávení času u obrazovek, čtyři hodiny a více tráví ve všedních dnech sledováním televize a videí 19 % chlapců a 15 % dívek. O víkendu je to pak celá třetina chlapců a 27 % dívek. Ve všedních dnech tráví čtyři a více hodin hraním her téměř každý čtvrtý chlapec (23 %), oproti 9 % dívek. Dívky jsou oproti chlapcům častěji aktivní na sociálních sítích nebo brouzdají po internetu. Vědci dále dodávají, že mladá generace zároveň zvládá kombinovat několik takových aktivit současně.¹⁸⁸ Nadměrný čas u televize, obrazovky nebo chytrého telefonu však u dětí a mládeže představuje značné riziko. Nejen z hlediska obezity a nadváhy, ale negativně ovlivňuje také kvalitu spánku a má vliv na výskyt depresí.¹⁸⁹

WHO dlouhodobě studii HBSC zaštiťuje v mezinárodním měřítku, a její výsledky slouží k vypracování strategických dokumentů, politik nebo praktických doporučení.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Srov. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci.*, s. 58.

¹⁸⁸ Srov. Žurnál Online zpravodajství z univerzity. *HBSC Studie: Mladí Češi jsou ve volném čase aktivní, sportují nebo chodí do kroužků.* [online].

¹⁸⁹ Srov. Žurnál Online zpravodajství z univerzity. *HBSC Studie: Mladí Češi jsou ve volném čase aktivní, sportují nebo chodí do kroužků.* [online].

¹⁹⁰ Srov. Žurnál Online zpravodajství z univerzity. *HBSC Studie: Mladí Češi jsou ve volném čase aktivní, sportují nebo chodí do kroužků.* [online].

5 Výzkumná část

Diplomová práce se zabývá souvislostí mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů. V teoretické části diplomové práce byla vymezena a popsána problematika věkového období adolescence, osobnosti, rizikového chování a vybraných výzkumů a studií, které se na tuto problematiku zaměřují. Následující část diplomové práce se bude zabývat kvantitativním výzkumem. Nejprve bude vymezen výzkumný problém, dále bude formulován cíl výzkumu a k němu se vztahující výzkumné hypotézy. Výzkumných hypotéz bude celkem 6. Následně bude popsán soubor respondentů, který byl během výzkumu sledován. Po popisu souboru budou charakterizovány zvolené výzkumné metody, bez kterých by nebylo možné výzkum zrealizovat. Také budou objasněny metody zpracovávání výzkumných dat. Podrobnější pozornost bude věnována popisu postupu při sběru dat a organizace výzkumu. Následně budou vyhodnoceny a popsány výsledky, ověřená platnost hypotéz a shrnutí celého výzkumného šetření bude věnováno v závěrečné diskusi.

5.1 Formulace výzkumného problému

Jak již bylo zmíněno v teoretické části, někteří autoři nazývají adolescenci jako bouřlivé období. Jiní naopak adolescenci označují za období pozitivní a optimistické, a své tvrzení si obhajují výzkumy z minulosti, kdy se na základě výzkumných šetření zjistilo, že většina mladých absolvuje toto náročné období vývoje poměrně klidně.

Chování každého jedince a to, jakým způsobem může reagovat na různé situace, spoluurčují jeho osobnostní rysy. Někteří autoři se domnívají, že právě rysy mají jednoznačně vliv na výskyt rizikového chování.¹⁹¹ Na základě tohoto tvrzení by se dalo konstatovat, že souvislost mezi rizikovým chováním a osobnostními rysy je. Již v úvodu jsem si na toto téma kladla otázku. Přemýšlela jsem, jak je možné, že někteří mladí lidé mají sklony k rizikovému chování, i přes to, že mají dobré rodinné zázemí, zájmy, kterým se aktivně věnují, vize a přání do budoucna nebo cíle, za kterými si jdou? Mohou sklony k rizikovému chování souviset s osobnostními rysy jedince? Může za to neuroticismus, extraverze nebo otevřenost vůči zkušenostem?

¹⁹¹ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 127.

5.2 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je zjistit, jaký vztah je mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů.

5.3 Výzkumné hypotézy

Na základě výzkumného cíle byly zformulovány výzkumné hypotézy. Hypotézou se rozumí předpoklad, tvrzení nebo podmíněný výrok o vztazích mezi dvěma nebo více proměnnými. Tvoří základ kvantitativně orientovaných výzkumů.¹⁹² Pro tento výzkum byly stanoveny hypotézy následovně:

H₁: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou abúzus.

H₂: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou delikvence.

H₃: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou šikana.

H₄: Chlapci skórují signifikantně více na škále abúzus než dívky.

H₅: Chlapci skórují signifikantně více na škále delikvence než dívky.

H₆: Chlapci skórují signifikantně více na škále šikana než dívky.

5.4 Popis sledovaného souboru

Tento sledovaný soubor byl tvořen žáky 9. tříd základních škol a studenty víceletého gymnázia v Jihočeském kraji. Žáci byli ve věku od 14 do 20 let. Nejvíce bylo patnáctiletých. Výzkumu se zúčastnilo celkem 221 respondentů – 112 chlapců (50,7%) a 109 dívek (49,3%). 1 dotazník byl vyřazen, kvůli neúplnému vyplnění. Oslovených základních škol bylo 10, z toho 5 z malých obcí a jedno víceleté gymnázium. Žáci měli možnost vyplnit dotazník dobrovolně a byla zachována anonymita.

5.5 Výzkumné metody

5.5.1 Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)

Autory tohoto dotazníku jsou Martin Dolejš a Ondřej Skopal. Tento nástroj si vytvořili při hledání souvislostí mezi rizikovým chováním (užívání marihuany, krádeže, šikana) a různými osobnostními rysy u adolescentů (sebehodnocení, impulzivita nebo extraverze).

¹⁹² Srov. SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství.*, s. 60.

Dotazník také poskytuje informace o prevalenci různých forem rizik, a umožňuje provádět následné matematicko – statistické analýzy. Tato testová metoda přináší zadavateli dvě skupiny informací. První se týká výskytu rizikového chování v období dospívání. Druhá odhaluje rizikovost adolescenta – v jaké míře jedinec propadá rizikovému jednání. V některých studiích, které byly vedeny v ČR, byl dotazník zadáván populaci především ve věku od 11 do 15 let. Ve výzkumu v NZDM byl využit na populaci adolescentů ve věku od 15 do 19 let. Na základě faktorové a korelační analýzy vyvodili autoři, z původních 40 položek 18, které jsou rozděleny do tří subškál:

1. **Faktor „Abúzus“** - tento faktor se skládá ze sedmi otázek, které se zaměřují na (zne)užívání různých látek, jako jsou alkohol a cigarety. Nadto je zde otázka ohledně pohlavního styku. Příkladem položky tohoto faktoru je: „Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?“ nebo „Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?“ Faktorová zátěž se pohybuje od 0,35 – 0,75.
2. **Faktor „Delikvence“** – tento faktor je, stejně jako první proměnná, tvořen sedmi otázkami. Ty se zaměřují na krádež peněz nebo věcí, poškozování cizího majetku a falšování. Příkladem takových otázek jsou: „Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě?“ nebo „Zfalšovala jsi někdy podpisy rodičů?“ Faktorová zátěž je v rozmezí 0,20 – 0,70.
3. **Faktor „Šikana“** – tento poslední faktor tvoří jen čtyři položky. Ty se zaměřují na fyzické i verbální ubližování a kyberšikanu. Respondent, který na tyto dané otázky odpovídá kladně, je obětí spolužáků. Příkladem je otázka: „Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů středem hrubých a vulgárních urážek od spolužáků?“ Faktorová zátěž se zde pohybuje v rozmezí 0,50 – 0,69.¹⁹³

Jak již bylo řečeno, dotazník VRCHA obsahuje 18 položek. Autoři ale dovolují některé položky vynechat, např. z důvodu nízkého věku adolescentů.

¹⁹³ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 29.

5.5.2 NEO pětifaktorový osobnostní inventář (NEO – FFI)

NEO Five Factor Inventory vznikl ve Spojených státech amerických. Předcházeli mu *NEO Personality Inventory* a revidovaná verze *Revised NEO Personality Inventory*. Tvůrci všech těchto verzí jsou američtí psychologové P. T. Costa a R. R. McCrae.

První česká verze inventáře (NEO – FFI pětifaktorový osobnostní inventář) vznikla v roce 1993, pod vedením psycholožky Martiny Hřebíčkové a odborníka na metodologii psychologie a psychometrii Tomáše Urbánka.¹⁹⁴ Právě tento pětifaktorový osobnostní inventář od Hřebíčkové a Urbánka (2001) byl použit v dotazníkovém šetření v rámci výzkumu.

Metodu lze úspěšně použít u respondentů staršího školního věku (15+). Inventář obsahuje 60 výpovědí, kterými respondenti mohou sami sebe popsat. Po přečtení každé výpovědi posuzují, do jaké míry je vystihuje. Svoji odpověď označují na připojené škále čísel:

0 = (vůbec nevystihuje)

1 = (spíše nevystihuje)

2 = (neutrální)

3 = (spíše vystihuje)

4 = (úplně vystihuje)

Příkladem takových výpovědí je např.: „Mám rád/a kolem sebe mnoho lidí“, „Často mě rozčílí, jak se mnou lidé jednají“, „Nejsem příliš optimistický/á“, „Jsem výkonný/á a svou práci vždy zvládnou“ nebo „Někdy se cítím zcela bezcenný/á“.¹⁹⁵

V rámci NEO – FFI se sleduje 5 dimenzí osobnosti.:

- Neuroticismus
- Extraverze
- Otevřenost vůči zkušenosti
- Přívětivost
- Svědomitost

Tyto dimenze již byly podrobněji popsány v kapitole zaměřené na osobnost v teoretické části této diplomové práce. Zde jen stručné upřesnění toho, co každá dimenze zjišťuje:

¹⁹⁴Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů.*, s. 64.

¹⁹⁵Srov. HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae.*, s. 42-44.

Neuroticismus zjišťuje míru přizpůsobení nebo emocionální nestabilitu. Rozlišuje jedince náchylné k psychickému vyčerpání a nereálným ideálům od jedinců odolných vůči psychickému vyčerpání.

Extraverze zjišťuje kvalitu a kvantitu interpersonálních interakcí, úroveň aktivace a potřebu stimulace.

Otevřenost vůči zkušenostem zjišťuje aktivní vyhledávání nových zážitků, toleranci k neznámému a jeho zjevování.

Přívětivost zjišťuje kvalitu mezilidské orientace na kontinuitu od soucítění po nepřátelskost v myšlenkách, pocitech a činech.

Poslední, svědomitost zjišťuje individuální úroveň při organizaci, motivaci a vytrvalosti na cíl. Odlišuje spolehlivé – na sebe náročné lidi od těch, kteří jsou lhotejší a nedbalí.¹⁹⁶

5.6 Metody zpracování výzkumných dat

V rámci zpracování výzkumných dat byla použita parametrická statistika, zejména popisná statistika, dále Pearsonovi korelace a T – testy. T – testy byly provedeny na 0,5 hladině významnosti.

5.7 Popis postupu při sběru dat

Výzkum byl realizován ve dvou týdnech, a to od 25. 5. do 8. 6. 2022. Samotné realizaci však předcházelo oslovení jednotlivých škol a požádání o vyplnění dotazníku. Většinu ředitelů v Jihočeském kraji jsem oslovila osobně, přibližně měsíc před odesláním dotazníku. Část z nich byla kontaktována emailem nebo telefonicky.

Data byla elektronicky sebrána. Link online dotazníku v Google Forms byl odeslán na příslušnou emailovou adresu ředitelům, zástupcům ředitele nebo přímo učitelům 9. ročníků a pedagogovi víceletého gymnázia. V emailu byly popsány podrobnější informace, zaměření dotazníku (na rizikové chování a osobnost adolescentů), a pro který věk je přesně určen. Zároveň zde bylo zdůrazněno zaručení anonymity a upozornění, že výsledky výzkumu budou použity pouze k výzkumné části mé diplomové práce. Nechyběl souhlas se zpracováním osobních údajů a srdečné poděkování za vyplnění. Mým původním záměrem bylo rozeslat

¹⁹⁶ Srov. HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae., s. 43-44.*

dotazník i do základních škol v Olomouckém kraji pro případ, že by dotazník nevyplnilo dostatečné množství respondentů z Jihočeského kraje. To ale nebylo potřeba.

Pedagogičtí pracovníci vyplňovali s žáky 9. ročníků a se studenty gymnázia dotazník postupně, v rámci svých rozvrhových hodin. Oceňuji jejich ochotu, se kterou k vyplňování přistupovali. Nakonec dotazník vyplnili i 4 adolescenti z Kraje Vysočina a 1 adolescent ze Středočeského kraje. Tyto kraje jsem s žádostí osobně neoslovovala, pravděpodobně jim byl link někým přeposlán.

Formulář Google Forms nejprve obsahoval úvod, ve kterém jsem se žákům krátce představila jako studentka Pedagogické Fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Dále jsem uvedla, na které oblasti je dotazník zaměřen, a proč ho potřebuji. Žáci byli ujištěni, že je zcela anonymní, jeho výsledky budou použity do mé diplomové práce, a vyplnění by jim nemělo zabrat víc než 15 minut času. Na konci bylo uvedeno mé osobní poděkování za vyplnění dotazníku a emailový kontakt na mě, pro případ jakýchkoliv nejasností. Ohledně nejasností mě nikdo nekontaktoval, takže jsem předpokládala, že zvolené metody byly pro žáky srozumitelné. Po úvodu následovaly otázky týkající se demografických údajů pohlaví, věku, ročníku a kraje, ze kterého adolescent pochází. Následovala sekvence otázek „Výskytu rizikového chování“ VRCHA dotazníku, zaměřených na zkušenosti adolescentů s různými aktivitami. Po té následovalo 60 výpovědí NEO pětifaktorového osobnostního inventáře, kterými adolescenti mohli popsat sami sebe. U sekvence NEO inventáře bylo vysvětlení, jak mají žáci při označování svých odpovědí postupovat. Poslední sekvence před odesláním dotazníku obsahovala poděkování za vyplnění.

5.8 Vyhodnocení výsledků výzkumu

Tabulka č. 1: Popisná statistika zkoumaného souboru celé skupiny

Proměnná	Popisná statistiky = celá skupina					
	platných N	Průměr	Medián	Min.	Max.	Sm.Odch.
Věk	219	15,10046	15,00000	14,00000	20,00000	0,77752
Neuroticismus	196	27,38776	28,00000	3,00000	47,00000	10,57780
Extraverze	196	27,67347	28,00000	6,00000	46,00000	9,12677
Otevřenost vůči zkušenosti	196	26,01531	26,00000	11,00000	41,00000	5,64640
Přívětivost	196	28,15306	29,00000	4,00000	44,00000	7,02282
Svědomitost	196	27,02041	27,00000	3,00000	45,00000	8,26420
Abúzus	219	1,48402	1,00000	0,00000	5,00000	1,45371
Delikvence	219	2,12785	1,00000	0,00000	7,00000	2,04134
Šikana	219	1,00000	1,00000	0,00000	4,00000	1,18477

Tabulka č. 1 přináší výsledky popisné statistiky celého zkoumaného souboru.

Můžeme vidět, že průměrný věk respondentů, kteří vyplnili dotazník, byl 15 let. Minimální věk respondentů byl 14 let a maximální 20 let. SD, která vypovídá o tom, nakolik se od sebe jednotlivé případy v souboru zkoumaných hodnot liší, je 0,77.

Škála neuroticismu zjišťuje, jak jsou prožívány negativní emoce – např. strach, sklíčenost, rozpaky, apod. Jedinci, kteří dosahují vysokého skóre neuroticismu, jsou psychicky nestabilní. Jejich psychická vyrovnanost je snadno narušitelná.¹⁹⁷ Respondenti z mého výzkumu mají průměr neuroticismu 27,38. V manuálu NEO pětifaktorového osobnostního inventáře nalezneme v tabulce průměru škál u neuroticismu 22,8. To znamená, že respondenti tohoto výzkumu jsou nervózní, nejistí, úzkostní a intenzivně prožívají strach, obavy nebo smutek. SD je 10,57.

Jedinci, kteří dosahují vysokého skóre na škále extroverze, se popisují jako sebejistí, aktivní, energičtí a optimističtí.¹⁹⁸ Respondenti mého výzkumu dosahují extraverze o průměru 27,6. V manuálu je průměr extraverze 31,89. To znamená, že respondenti tohoto výzkumu mají nižší skóre, než je průměr extraverze, tudíž jsou uzavřenější, tišší a vážnější. SD je 9,1.

¹⁹⁷ Srov. HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae., s. 43.*

¹⁹⁸ Srov. Tamtéž., s. 43-44.

Škála otevřenost vůči zkušenostem sleduje zájmy, míru zaujetí pro nové zkušenosti, prožitky a dojmy. Jedinci s vysokým skóre otevřenosti jsou zvědaví, mají všestranné zájmy, originální, tvořiví a pokrokoví.¹⁹⁹ Respondenti dosahují na této škále průměru 26, 01. Podle manuálu je průměr otevřenosti vůči zkušenostem 27,6. SD je 5,6.

Další škálou je přívětivost. Jedinci s vysokým skóre přívětivosti se vyznačují jako konzervativní, laskaví, důvěryhodní, upřímní a důvěřiví.²⁰⁰ Průměr přívětivosti dosahují respondenti 28, 15. V manuálu nalezneme průměr přívětivosti 30, 03. SD je 7,0.

Poslední škálou NEO pětifaktorového osobnostního inventáře je svědomitost. Jedinci dosahující vysokého skóru v této škále se popisují jako cílevědomí, spolehliví, pracovití, disciplinovaní, přesní, nároční na sebe apod. V mém výzkumu respondenti dosahují na této škále průměru 27, 02. Průměr této škál v manuálu je 28,6. SD je 8,26.

Průměr subškály abúzus je 1,48. SD je 1,45., průměr subškály delikvence je 2,12. SD je 2,04 a průměr subškály šikana je 1,0. SD je 1,18.

Tabulka č. 2: Popisná statistika sledovaného souboru ženského pohlaví

Proměnná	Popisné statistiky pohlaví= žena					
	platných N	Průměr	Medián	Min.	Max.	Sm.Odch.
Věk	109	15,01835	15,00000	14,00000	18,00000	0,680164
Neuroticismus	97	30,57732	31,00000	5,00000	47,00000	9,277925
Extraverze	97	27,52577	28,00000	6,00000	46,00000	8,931560
Otevřenost vůči zkušenosti	97	27,27835	27,00000	14,00000	41,00000	5,756775
Přívětivost	97	28,37113	29,00000	11,00000	44,00000	6,931690
Svědomitost	97	27,74227	28,00000	6,00000	42,00000	7,979503
Abúzus	109	1,32110	1,00000	0,00000	5,00000	1,261104
Delikvence	109	1,84404	1,00000	0,00000	7,00000	1,684209
Šikana	109	0,85321	1,00000	0,00000	4,00000	0,970163

Tabulka č. 2 přináší výsledky popisné statistiky zkoumaného souboru ženského pohlaví.

Průměrný věk dívek, které vyplnily dotazník, je 15 let. Minimální věk je 14 let a maximální 18 let. SD je 0,68. Na škále neuroticismu se dívky pohybují v průměru 30, 57. V manuálu NEO inventáře je průměr škály neuroticismu u žen 24,14. To znamená, že respondentky mého

¹⁹⁹ Srov. HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae., s. 44.*

²⁰⁰ Srov. HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae., s. 44.*

výzkumu vykazují vyšší skóre, a jsou nervózní, napjaté, neklidné nebo nejisté. SD je 9,27. Na škále extraverte se dívky pohybují v průměru 30,57. V manuálu NEO inventáře je průměr extroverze u žen 32,82. Respondentky tedy vykazují nižší skóre, jsou uzavřenější, vážnější a tišší. SD je 8,93. Z hlediska otevřenosti vůči zkušenosti jsou dívky průměrně 27,27. V manuálu je průměr otevřenosti u žen 28,96. To znamená, že zde respondentky skórují na škále otevřenosti méně. Jsou spíše konvenční a přízemní. SD je 5,75. Na škále přívětivosti dosahují dívky průměru 28,37. V manuálu je průměr přívětivosti u žen 30,42. Respondentky v tomto výzkumu skórují na škále přívětivosti méně, a jsou podezřavější a cyničtější. SD je 6,93. Na škále svědomitost dosahují dívky průměru 27,74. V manuálu je průměr svědomitosti u žen 28,49. Respondentky tohoto výzkumu jsou spíše méně spolehlivé, línější a lhostejné. SD je 7,97. Na subškále abúzus dosahují dívky průměru 1,32. SD je 1,26. Na subškále delikvence 1,84. SD je 1,68, a na subškále šikana 0,85. SD je 0,97.

Tabulka č. 3: Popisná statistika zkoumaného souboru mužského pohlaví.

Proměnná	Popisná statistika pohlaví= muž					
	platných N	Průměr	Medián	Min.	Max.	Sm.Odch.
Věk	110	15,18182	15,00000	14,00000	20,00000	0,85865
Neuroticismus	99	24,26263	24,00000	3,00000	47,00000	10,88023
Extraverze	99	27,81818	28,00000	6,00000	46,00000	9,35727
Otevřenost vůči zkušenosti	99	24,77778	24,00000	11,00000	41,00000	5,27713
Přívětivost	99	27,93939	28,00000	4,00000	41,00000	7,13974
Svědomitost	99	26,31313	26,00000	3,00000	45,00000	8,51487
Abúzus	110	1,64545	1,00000	0,00000	5,00000	1,61180
Delikvence	110	2,40909	2,00000	0,00000	7,00000	2,31586
Šikana	110	1,14545	1,00000	0,00000	4,00000	1,35346

Tato tabulka přináší výsledky popisné statistiky zkoumaného vzorku mužského pohlaví.

Průměrný věk chlapců, kteří vyplnili dotazník, je 15 let. Minimální věk je 14 let a maximální 20 let. SD je 0,85. Na škále neuroticismu dosahují chlapci průměru 24,26. V manuálu NEO inventáře je průměr extroverze u mužů ve věku 15-21 let 20,96. SD je 10,88.

Na škále extraverte dosahují chlapci průměru 27,81. V manuálu je průměr extraverte 30,78. To znamená, že respondenti méně skórují na škále extraverte a jsou uzavřenější, vážnější a tišší. SD je 9,35. Na škále otevřenost vůči zkušenosti dosahují chlapci průměru 24, 77. V manuálu je průměr otevřenosti 25,85. SD je 5,27.

Na škále přívětivost dosahují chlapci průměru 27,93. V manuálu je průměr přívětivosti 27,74. SD je 7,13. Na škále svědomitost dosahují chlapci průměru 26,31. V manuálu je průměr svědomitosti 26,92. SD je 8,51.

Tabulka č. 4: Výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného souboru celé skupiny.

Proměnná	Korelace = celá skupina								
	Označené korelace jsou významné na hlad. $p < ,05000$ N=196								
	Věk	Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost vůči zkušenosti	Přívětivost	Svědomitost	Abúzus	Delikvence	Šikana
Věk	1,0000	-,0671	-,0389	-,0264	-,1639	-,0537	,2281	,1851	,1215
	p= ---	p=,350	p=,588	p=,713	p=,022	p=,454	p=,001	p=,009	p=,090
Neuroticismus	-,0671	1,0000	-,5789	,0018	-,3705	-,3480	,1627	,1492	,3475
	p=,350	p= ---	p=,000	p=,980	p=,000	p=,000	p=,023	p=,037	p=,000
Extraverze	-,0389	-,5789	1,0000	,0424	,2887	,4651	,1654	-,1542	,4066
	p=,588	p=,000	p= ---	p=,555	p=,000	p=,000	p=,020	p=,031	p=,000
Otevřenost vůči zkušenosti	-,0264	,0018	,0424	1,0000	,1913	,1517	,1690	-,2362	,1417
	p=,713	p=,980	p=,555	p= ---	p=,007	p=,034	p=,018	p=,001	p=,048
Přívětivost	-,1639	-,3705	,2887	,1913	1,0000	,4426	,4672	-,5205	,4250
	p=,022	p=,000	p=,000	p=,007	p= ---	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000
Svědomitost	-,0537	-,3480	,4651	,1517	,4426	1,0000	,3064	-,3308	,3431
	p=,454	p=,000	p=,000	p=,034	p=,000	p= ---	p=,000	p=,000	p=,000
Abúzus	,2281	,1627	-,1654	-,1690	-,4672	-,3064	1,0000	,6521	,4223
	p=,001	p=,023	p=,020	p=,018	p=,000	p=,000	p= ---	p=0,00	p=,000

Delikvence	,185 1	,1492	-,1542	-,2362	-,5205	-,3308	,652 1	1,0000	,492 0
	p=,0 09	p=,037	p=,031	p=,001	p=,000	p=,000	p=0, 00	p= ---	p=,0 00
Šikana	,121 5	,3475	-,4066	-,1417	-,4250	-,3431	,422 3	,4920	1,00 00
	p=,0 90	p=,000	p=,000	p=,048	p=,000	p=,000	p=,0 00	p=,000	p= - --

Tato tabulka přináší výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného vzorku celé skupiny.

Mezi věkem respondentů a škálou přívětivosti je negativní signifikantní vztah. Mezi věkem a subškálou abúzus byl zjištěn pozitivní signifikantní vztah. Ten byl též shledán mezi věkem a subškálou delikvence.

Mezi neuroticismem a subškálou abúzus je pozitivní významný vztah.

Další pozitivní významný vztah bylo možné najít mezi neuroticismem a subškálou delikvence. To též platí pro vztah mezi neuroticismem a subškálou šikana – zde je též pozitivní signifikantní vztah.

Mezi extravertí a subškálou abúzus byl nalezen negativní signifikantní vztah.

Tabulka č. 5: Výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného souboru ženského pohlaví.

Proměnná	Korelace Pohlaví=Žena Označené korelace jsou významné na hlad. $p < ,05000$ N=97								
	Věk	Neuroticis mus	Extrave rze	Otevřenost vůči zkušenosti	Přívětiv ost	Svědomi tost	Abúz us	Delikve nce	Šika na
	Věk	1,0000	-,1370	-,0120	,1699	-,0815	,0700	,0572	-,0625
	p= ---	p=,181	p=,907	p=,096	p=,427	p=,496	p=,57 8	p=,543	p=,1 65
Neuroticis mus	-,1370	1,0000	-,5288	-,0262	-,2654	-,2172	,1275	,1709	,361 7
	p=,181	p= ---	p=,000	p=,799	p=,009	p=,033	p=,21 3	p=,094	p=,0 00
Extraverze	-,0120	-,5288	1,0000	-,0558	,1694	,2720	-,0599	-,0581	-,449 8
	p=,907	p=,000	p= ---	p=,588	p=,097	p=,007	p=,56 0	p=,572	p=,0 00
Otevřenost vůči zkušenosti	,1699	-,0262	-,0558	1,0000	,1762	,0283	,0105	-,1235	-,069 0

	p=,096	p=,799	p=,588	p= ---	p=,084	p=,783	p=,919	p=,228	p=,502
Prívětivost	-,0815	-,2654	,1694	,1762	1,0000	,3151	-,4046	-,5654	,3799
	p=,427	p=,009	p=,097	p=,084	p= ---	p=,002	p=,000	p=,000	p=,000
Svědomitost	,0700	-,2172	,2720	,0283	,3151	1,0000	-,2249	-,3076	,2776
	p=,496	p=,033	p=,007	p=,783	p=,002	p= ---	p=,027	p=,002	p=,006
Abúzus	,0572	,1275	-,0599	,0105	-,4046	-,2249	1,0000	,4635	,2497
	p=,578	p=,213	p=,560	p=,919	p=,000	p=,027	p= ---	p=,000	p=,014
Delikvence	-,0625	,1709	-,0581	-,1235	-,5654	-,3076	,4635	1,0000	,2783
	p=,543	p=,094	p=,572	p=,228	p=,000	p=,002	p=,000	p= ---	p=,006
Šikana	-,1421	,3617	-,4498	-,0690	-,3799	-,2776	,2497	,2783	1,0000
	p=,165	p=,000	p=,000	p=,502	p=,000	p=,006	p=,014	p=,006	p= ---

Předchozí tabulka přinášela výsledky Pearsonovi korelace celé skupiny. V této tabulce je možno opět vidět výsledky Pearsonovi korelace, ale zkoumaného vzorku ženského pohlaví.

Mezi škálou neuroticismus a subškálou šikana je pozitivní signifikantní vztah. To znamená, že, dívky, které vykazují vysokou míru neuroticismu, jsou více vystaveny šikaně ze strany spolužáků.

Mezi škálou extraverteze a subškálou šikana byl shledán negativní signifikantní vztah. Mezi přívětivostí a šikanou je negativní signifikantní vztah, a mezi svědomitostí a šikanou je negativní signifikantní vztah.

Co se týká subškály delikvence a škály přívětivost - zde je negativní signifikantní vztah. Mezi svědomitostí a delikvencí je taktéž negativní signifikantní vztah.

Mezi subškálou abúzus a přívětivostí byl u dívek nalezen negativní signifikantní vztah. To samé platí pro škálu svědomitosti a abúzu.

Tabulka č. 6: Výsledky Pearsonovi korelace mužského pohlaví.

Proměnná	Korelace pohlaví=Muž								
	Označené korelace jsou významné na hlad. $p < ,05000$ N=99								
	Věk	Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost vůči zkušenosti	Přívětivost	Svědomitost	Abúzus	Delikvence	Šikana
Věk	1,0000	,0209	-,0627	-,1652	-,2263	-,1356	,3203	,3060	,2638
	p=,000	p=,838	p=,538	p=,102	p=,024	p=,181	p=,001	p=,002	p=,008
Neuroticismus	,0209	1,0000	-,6615	-,1099	-,5072	-,5320	,2870	,2393	,4348
	p=,838	p=,000	p=,000	p=,279	p=,000	p=,000	p=,004	p=,017	p=,000
Extraverze	-,0627	-,6615	1,0000	,1523	,3982	,6403	,2523	-,2275	,3915
	p=,538	p=,000	p=,000	p=,132	p=,000	p=,000	p=,012	p=,024	p=,000
Otevřenost vůči zkušenosti	-,1652	-,1099	,1523	1,0000	,2036	,2452	,2667	-,2764	,1610
	p=,102	p=,279	p=,132	p=,000	p=,043	p=,014	p=,008	p=,006	p=,111
Přívětivost	-,2263	-,5072	,3982	,2036	1,0000	,5549	,5207	-,5085	,4627
	p=,024	p=,000	p=,000	p=,043	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000
Svědomitost	-,1356	-,5320	,6403	,2452	,5549	1,0000	,3516	-,3371	,3797
	p=,181	p=,000	p=,000	p=,014	p=,000	p=,000	p=,000	p=,001	p=,000
Abúzus	,3203	,2870	-,2523	-,2667	-,5207	-,3516	1,0000	,7380	,5017
	p=,001	p=,004	p=,012	p=,008	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000
Delikvence	,3060	,2393	-,2275	-,2764	-,5085	-,3371	,7380	1,0000	,5818
	p=,002	p=,017	p=,024	p=,006	p=,000	p=,001	p=,000	p=,000	p=,000
Šikana	,2638	,4348	-,3915	-,1610	-,4627	-,3797	,5017	,5818	1,0000
	p=,008	p=,000	p=,000	p=,111	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000	p=,000

Předchozí tabulka přinášela výsledky Pearsonovi korelace ženského pohlaví. Tato přináší výsledky pohlaví mužského.

Mezi věkem a přívětivostí byla u chlapců nalezena negativní signifikantní korelace. Mezi věkem a subškálou abúzus je pozitivní signifikantní korelace. Stejně tak je možno vidět pozitivní signifikantní korelaci mezi věkem a subškálami delikvence a šikana.

Mezi neuroticismem a subškálou abúzus byl shledán pozitivní signifikantní vztah. Mezi neuroticismem a subškálami delikvence a šikana také.

Mezi extravertzí a subškálou abúzus je negativní signifikantní vztah. Ten je u chlapců též mezi extravertzí, delikvencí a šikanou.

Mezi otevřeností vůči zkušenostem a abúzem tabulka ukazuje negativní signifikantní vztah.

Tabulka č. 7: Výsledky T – testu rozdílu mezi proměnými dle pohlaví.

Proměnná	Průměr Žena	Průměr Muž	Hodnota	S V	p	platný h Žena	platný ch N Muž	SD Žena	SD Muž	F- poměr Rozptyly	P Rozptyly
Neuroticismus	30,5773 2	24,2626 3	4,36803	19 4	0,00 0020	97	99	9,277 925	10,88 023	1,375 226	0,1187 46
Extraverze	27,5257 7	27,8181 8	-0,22371	19 4	0,82 3217	97	99	8,931 560	9,357 27	1,097 598	0,6480 13
Otevřenost vůči zkušenosti	27,2783 5	24,7777 8	3,17103	19 4	0,00 1766	97	99	5,756 775	5,277 13	1,190 045	0,3925 66
Přívětivost	28,3711 3	27,9393 9	0,42941	19 4	0,66 8099	97	99	6,931 690	7,139 74	1,060 929	0,7720 13
Svědomitost	27,7422 7	26,3131 3	1,21191	19 4	0,22 7022	97	99	7,979 503	8,514 87	1,138 687	0,5242 43
Abúzus	1,32110	1,64545	-1,65753	21 7	0,09 8857	109	110	1,261 104	1,611 80	1,633 514	0,0112 10
Delikvence	1,84404	2,40909	-2,06340	21 7	0,04 0265	109	110	1,684 209	2,315 86	1,890 747	0,0010 36
Šikana	0,85321	1,14545	-1,83504	21 7	0,06 7869	109	110	0,970 163	1,353 46	1,946 268	0,0006 10

Tato tabulka přináší výsledky T – testu rozdílu mezi proměnými dle pohlaví.

Na základě srovnání průměru lze konstatovat, že dívky mají signifikantně vyšší skóre na škále neuroticismu, než chlapci. Daleko více prožívají stresové situace. Taktéž lze na základě průměru konstatovat, že dívky mají signifikantně vyšší skóre na škále otevřenost vůči zkušenostem, než chlapci. Dívky jsou více zvědavé, tvořivější, originálnější a více

imaginativní. Byl zjištěn signifikantní rozdíl na škále delikvence, chlapci vykazují signifikantně vyšší skóre na škále delikvence, než dívky. To znamená, že chlapci mají větší sklony k delikventnímu chování.

5.9 K platnosti hypotéz

H₁: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou abúzus.

H₂: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou delikvence.

H₃: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou šikana.

H₄: Chlapci skórují signifikantně více na škále abúzus než dívky.

H₅: Chlapci skórují signifikantně více na škále delikvence než dívky.

H₆: Chlapci skórují signifikantně více na škále šikana než dívky.

Přijaté hypotézy na základě výsledků:

H₁: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou abúzus.

H₂: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou delikvence.

H₄: Chlapci skórují signifikantně více na škále abúzus než dívky.

H₅: Chlapci skórují signifikantně více na škále delikvence než dívky.

H₆: Chlapci skórují signifikantně více na škále šikana než dívky.

H₆: Chlapci skórují signifikantně více na škále šikana než dívky.

Zamítnutá hypotéza na základě výsledků:

H₃: Existuje signifikantní pozitivní korelace mezi věkem a subškálou šikana.

6 Diskuse

Výzkumná část této diplomové práce se zabývala kvantitativním výzkumem. Ten je charakteristický tím, že se opírá o vymezení dvou měřitelných proměnných.²⁰¹ Takovými proměnnými byly v tomto případě, a vzhledem k tématu diplomové práce – rizikové chování a osobnost.

Aby měl výzkum a jeho realizace smysl, a aby bylo jasné, odkud a kam směřuje, byl stanoven výzkumný cíl. Cílem bylo zjistit, jaký je vztah mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů. Cíl výzkumu je zároveň i cílem celé této diplomové práce. K jeho splnění byla zvolena metoda sběru dat, konkrétně dotazníkové šetření. To patří mezi nejrozšířenější výzkumné metody vůbec. Je používáno jak v sociologických, tak v demografických a dalších šetřeních, která se zabývají člověkem.²⁰²

Dotazník výzkumu měl online formu. Zkoumaným souborem byli žáci 9. tříd ZŠ a víceletého gymnázia, převážně z Jihočeského kraje. Podle výsledků tabulky č. 1 popisné statistiky, vztahující se k celému souboru, byl průměrný věk respondentů 15 let. Jednalo se tedy převážně o jedince na konci časné a na počátku střední adolescence. Online dotazník mého výzkumu sestával ze dvou standardizovaných dotazníků, konkrétně z „Výskytu rizikového chování“ VRCHA, a z NEO pětifaktorového osobnostního inventáře. Tyto testové baterie se již v minulosti využívali ke zjištění vztahu mezi rizikovým chováním a osobnostními rysy. V souvislosti s tématem práce se zdály být pro výběr výzkumné metody nejvhodnější.

Dotazník vyplnilo celkem 221 respondentů (50,7% chlapců, 49,3% dívek), ve věkovém rozpětí 14 – 20 let.

První tři tabulky v podkapitole vyhodnocení výzkumu se zaměřovaly na popisnou statistiku. Nejprve celé skupiny, pak ženského a mužského pohlaví. Na základě výsledků mého výzkumu se ukázalo, že respondenti (za celou skupinu) vykazují vyšší skóre na škále neuroticismu (27,38, průměr = 22,8). Takoví jedinci jsou psychicky nestabilní, daleko intenzivněji prožívají strach, obavy a jsou nervózní. Osobně se domnívám, že je to z důvodu věkového období adolescence, pro které je nestabilita příznačná. Dále se podle výsledků výzkumu zjistilo, že se na škále neuroticismu dívky pohybovaly v průměru 30, 57. Průměr

²⁰¹ Srov. SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-778-7., s. 59.

²⁰² Srov. SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-778-7., s. 59.

této škály je u žen 24, 14. To znamená, že respondentky vykazují vyšší skóre, tím pádem jsou nervózní, napjaté nebo nejisté. Průměrný věk dívek, které dotazník vyplnily, byl 15 let. Vyššího skóre na škále neuroticismu dosahovali také chlapci (24,26, průměr = 20,96).

Podle výsledků Pearsonovi korelace byl u zkoumaného souboru žen zjištěn pozitivní signifikantní vztah mezi škálou neuroticismu a subškálou šikana. To znamená, že, dívky, které vykazují vysokou míru neuroticismu, jsou více vystaveny šikaně ze strany spolužáků. Dle výsledků Pearsonovi korelace u mužského souboru bylo možné zjistit, že chlapci, kteří se výzkumu zúčastnili, dosahují vyššího skóre na subškálách abúzus, delikvence a šikana, než dívky. Z hlediska srovnání průměru v tabulce, která přinášela výsledky T – testu rozdílu mezi proměnnými dle pohlaví, je možno konstatovat, že dívky mají signifikantně vyšší skóre na škále neuroticismu, než chlapci, a proto daleko více prožívají stresové situace. Taktéž lze na základě průměru konstatovat, že dívky mají signifikantně vyšší skóre na škále otevřenost vůči zkušenostem. Signifikantní rozdíl byl zjištěn na škále delikvence. Chlapci zde vykazují signifikantně vyšší skóre, než dívky. To znamená, že chlapci mají větší sklony k delikventnímu chování. Z výzkumu je patrné, že chlapci neskórují signifikantně více pouze na škále delikvence, ale i v ostatních dvou dílčích škálách rizikového chování – na škále abúzus a šikana. Dle těchto výsledků se domnívám, že respondenti mužského pohlaví, kteří se zúčastnili mého výzkumu, mohou mít sklony k užívání návykových látek jako je pití alkoholu nebo kouření cigaret. Také mají pravděpodobně sklony k delikventnímu chování, to znamená, že jim zřejmě nedělá až takový problém např. úmyslné poškozování věcí jen tak pro zábavu apod. Otázkou je, jestli tyto zjištěné sklony nejsou příčinou nedostatečně smysluplně tráveného volného času např. s vrstevníky nebo nezapojením se do zájmových aktivit.

V popisu výzkumných metod byl popsán NEO – FFI pětifaktorový osobnostní inventář, který byl v tomto výzkumu pro zjišťování osobnostních rysů u adolescentů využit. U české populace bývá často využíván. Pro příklad si dovolím uvést výzkum autorů Mlčáka a Zášková (2006), kteří NEO – FFI využili ve skupině studentek pomáhajících profesí. Do tohoto výzkumu bylo zapojeno 137 studentek vysoké školy – oboru sociální práce a vychovatelství. Průměrný věk studentek byl 22,57 let. Autoři zjistili, že studentky těchto oborů dosahují nadprůměrných hodnot ve škálách Přívětivost a Svědomitost. To se dle mého názoru dá předpokládat, z důvodu výběru studentek pro tento typ povolání, který si takových charakteristických rysů, u osob vykonávajících tuto profesi, žádá. Naopak studentky dosahovaly podprůměrných hodnot v oblasti Neuroticismu.²⁰³ Pro srovnání s mladšími

²⁰³ Srov. DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*, s. 67.

dívkami, respondentkami mého dotazníku, které na škále neuroticismu vykazují vyšších hodnot, je toto rozdí.

Druhý výzkum, který nyní uvedu, byl zaměřený na osobnostní rysy a rizikové chování, opět u univerzitních studentů. Otestováno bylo celkem 1151 osob, z toho 695 žen. Zjistilo se, že největší souvislost s danými rizikovými faktory mají škály Svědomitost a Přívětivost. Pokud jedinci skórují v těchto obou škálách, je pravděpodobné, že se zapletou do rizikového chování. Respondenti v mém výzkumu skórují signifikantně méně v Přívětivosti.

Závěr

Tato diplomová práce se zabývala souvislostí mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů.

Stojím-li před úkolem shrnout a vyjádřit se k dané problematice rizikového chování adolescentů, uvědomuji si stále více jak těžký je to úkol. Výzkum mi pomohl více do dané problematiky nahlédnout. Kontakt se školami a reakce pedagogů na mé zvolené téma mi potvrdily, jak je tato problematika aktuální, náročná k řešení a zároveň těžká pro mladého dospívajícího člověka a jeho rodinu pokud již k rizikovému chování dojde.

První kapitola teoretické části se zabývala adolescencí. Adolescence je označována jako nejobtížnější věkovém období v životě každého jedince. Jde o přechod mezi dětstvím a dospělostí. Tento úsek života má mimo jiné vést i k nasměrování budoucí profesní kvalifikace. To mnohdy vede ke zvýšenému tlaku na studijní výkon. Když se toto spojí s emoční labilitou, charakteristickou tomuto věkové období a přidají se i konkrétní osobnostní rysy, dojde k problému. Toto ještě umocňuje nevhodné sociální zázemí, nepřijetí ve skupině vrstevníků až vše může přejít k autodestruktivnímu chování. Jeho přítomnost ve sledované věkové skupině potvrzuje i můj výzkum.

Před několika dny jsem na internetových stránkách zachytila aktuální informaci o nárůstu rizikového chování dětí a dospívajících. Hovoří se již o tisících dětí a mladistvých v České republice. S větší či menší intenzitou je ochromen jejich běžný život. Autoři článku doslova říkají, že tato situace „maže představy o bezstarostném dětství a dospívání.“ Aktuální čísla také potvrzují obavy posledních let, že covid a jím vynucená opatření, izolace i všeobecná ztráta části životních jistot, si na psychice dětí a dospívajících vybraly svou daň. Jako další z příčin uvádějí nemožnost provozování koníčků a volnočasových aktivit. Jednoznačně hovoří o vzestupu úzkostné poruchy a sebepoškozování. Např. ze statistik Linky bezpečí vyplývá, že za rok 2021 ze sledovaných okruhů rizikového chování narostla četnost psychických potíží meziročně o 45 procent.²⁰⁴

Před námi pedagogy stojí veliká výzva: „Jak pomoci dospívajícím mladým lidem vnímat život jako velkou hodnotu, každý den jako veliký dar, který stojí za to žít? Žít ho i s radostmi a těžkostmi, které přináší?“ Domnívám se, že pomocí může být vhodná nabídka volnočasových aktivit, které pomohou dospívajícím rozvíjet jejich talent, posílit kladné osobnostní rysy a pomohou tím i budovat jejich dobrý charakter. Toto klade velké nároky na osobnost pedagoga, musí být sám vzorem, přesvědčivý v tom co žije.

²⁰⁴ Srov. Úzkosti, sebevraždy, neotilismus [online].

Setkání v rámci volnočasových aktivit mají potenciál posílit vztahy díky dobré komunikaci a společné činnosti mezi vrstevníky. Kde se lidé znají, mají společné zájmy a jsou kladně přijímáni, může se mnohé objevit, vyřešit nebo alespoň včas zachytit např. sklony k patologii. I volnočasový pedagog může nasměrovat k odborné pomoci, podpořit dospívajícího v odvaze nebát se požádat o pomoc odborníky. Jsem hluboce přesvědčena, že mnou studovaný obor má v současnosti i v nejbližší budoucnosti potenciál stát se pomocí v prevenci rizikového chování adolescentů.

Seznam použité literatury a zdrojů

Knižní zdroje a periodika

- ATKINSON, Rita L. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3.
- BARTÁK, Jan. *Osobnostní management*. Praha: Grada, 2021. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-271-3114-3.
- BÁRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie]*. Praha: Sdružení SCAN, c 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.
- BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3462-3.
- BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3434-7.
- CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2012. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4033-1.
- CARR-GREGG, Michael a SHALE, Erin. *Puberťáci a adolescenti: průvodce výchovou dospívajících*. Praha: Portál, 2010. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-662-9.
- DOLEJŠ, Martin. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. ISBN 978-80-244-2642-6.
- DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej a SUCHÁ, Jaroslava. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4181-8.
- FISCHER, Slavomil a ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5046-0.
- HARTL, Pavel a HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1.

HÁJEK, Bedřich, HOFBAUER, Břetislav a PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času*. Vyd. 2., aktualiz. [i.e. 3. vyd.]. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0030-7.

HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 2., dopl. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. ISBN 80-86708-30-6.

HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. Pedagogická praxe (Portál). ISBN 978-80-7367-628-5.

HŘEBÍČKOVÁ, Martina, URBÁNEK Tomáš. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. První české vydání. Praha: Testcentrum, 2001.

KABÍČEK, Pavel, CSÉMY, Ladislav a HAMANOVÁ, Jana. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-793-4.

KELLER, Jan. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-059-9.

KERN, Hans. *Přehled psychologie*. Vyd. 2., opr. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-426-5.

KLIMENT, Pavel. *Psychologie osobnosti v praxi sociální práce: studijní text pro kombinované studium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3589-3.

KYASOVÁ, Miroslava. *Kouření cigaret a další formy rizikového chování adolescentů*. Československá psychologie. 2003, 47 (1), ISSN 0009-062X.

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-1284-0.

MACEK, Petr. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-348-x.

- MACEK, Petr. *Adolescence*. Vyd. 2., upr. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- MATOUŠEK, Oldřich a MATOUŠKOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1680-5.
- NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-908-8.
- PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.
- PETRÁČKOVÁ, Věra a KRAUS, Jiří. *Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0607-9.
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0403-9.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2., nezměn. vyd. Voznice: Leda, 2012. ISBN 978-80-7335-296-7.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.
- SKOPAL, Ondřej, DOLEJŠ, Martin a SUCHÁ, Jaroslava. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4223-5.
- SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení vědomí a jednání*. 3., opr. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2009. Studium (Barrister & Principal). ISBN 978-80-87029-62-6.
- SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4042-3.
- THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1832-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000 ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání třetí, přepracované a doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4961-0.

VALIŠOVÁ, Alena, KASÍKOVÁ, Hana a BUREŠ, Miroslav. *Pedagogika pro učitele*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3357-9.

Internetové zdroje

CATTELL, R., B. *The Description and Measuremet of Personality*. [online]. 1946. New York: World Book. Digitalizováno 3. 10. 2008. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z: https://books.google.cz/books/about/Description_and_Measurement_of_Personali.html?id=Ir9-AAAAMAAJ&redir_esc=y

DOLEJŠ, Martin, SKOPAL, Ondřej. Sebepojetí českých adolescentů ve vztahu k rizikovému chování – dle Rossenbergovy škály sebehodnocení. *ResearchGate*. [online]. Olomouc, 2014. [cit. 1. 6. 2022.]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/281292470_Sebepojetei_ceskych_adolescentu_ve_vztahu_k_rizikovemu_chovani_-_dle_Rosenbergovy_koncepce_sebehodnoceni, s. 217.

Drogy – info. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2019*. [online]. 2022 [cit. 30. 4. 2022.] Dostupné z: <https://www.drogy-info.cz/nms/vyzkum-nms/evropska-skolni-studie-o-alkoholu-a-jinych-drogach-espac-2019/>

EYSENCK, H., J. *The Maudsley Personality inventory*. [online]. 1959. London, University of London Press. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z: <https://london.ac.uk/about-us/press>

GECKOVÁ, Andrea, PUDELSKÝ, Marcel, TUINSTRA, Jolanda a VAN DIJK, Jitse P. *Vplyv fajčenia, konzumovania alkoholu, užívania drog a nedostatku fyzickej aktivity na*

zdravie adolescentov. [online]. 2000. *Československá psychologie*, 44(2). [cit. 1. 6. 2022], s. 132-147., Dostupné z: <http://cspych.psu.cas.cz/result.php?id=199>

LERNER, R., M., LERNER, J. V. *The Five Cs Model of Positive Youth Development*. [online]. Harvard University. [cit. 31. 5. 2022].
Dostupné z: <http://exploresel.gse.harvard.edu/frameworks/52>

Personality Devoelopment. *Encyklopedia of Children's Health*. [online]. [cit. 31. 5. 2022].
Dostupné z: <http://www.healthofchildren.com/P/Personality-Development.html>

Personality Development: How to Develop Your Personality. Harappa Education. *Home - Harappa*. [online]. [cit. 31. 5. 2022]. Dostupné z: <https://harappa.education/harappa-diaries/personality-development-tips-and-importance/>

Šikana. *Policie České Republiky*. [online]. 2022. [cit. 30. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/preventivni-informace-sikana.aspx>

SLOVÁK, Robert. Rozvoj osobnosti: Proč se jím zabývat a co Vám osobní rozvoj přinese?. *Život bez hranic*. [online]. 2014. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.zivotbezhranic.cz/rozvoj-osobnosti/>

Státní zdravotní ústav. Šikana ve škole. *Národní zdravotnický informační portál*. [online]. 2022. [cit. 30. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz/clanek/133-sikana-ve-skole>

ŠTEFÁNEK, Jiří. Abúzus. *Medicina, nemoci, studium na 1. LF UK*. [online]. [cit. 31. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.stefajir.cz/abuzus>

World Health Organization. *Adolescent health*. [online]. [cit. 1. 6. 2022]. Dostupné z: https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1

Žurnál Online zpravodajství z univerzity. *HBSC Studie: Mladí Češi jsou ve volném čase aktivní, sportují nebo chodí do kroužků*. [online]. Olomouc, 2019. [cit. 30. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.zurnal.upol.cz/nc/zprava/clanek/hbcs-studie-mladi-cesi-jsou-ve-volnem-case-aktivni-sportuji-nebo-chodi-do-krouzku/>

Akademické práce

HOFERKOVÁ, Eva. *Sebepojetí v adolescenci*. [online]. Praha, 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Fakulta pedagogická. Katedra psychologie. Vedoucí práce Dobromila TRPOŠOVSKÁ. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/110099>

SCHNEIDEROVÁ, Kristýna. *Integrita osobnosti a pracovní chování*. [online]. Olomouc, 2017. Magisterská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Fakulta filozofická. Katedra psychologie. Vedoucí práce Martin SEITL. Dostupné z: https://theses.cz/id/zphkpw/DP_Kristna_Schneiderov_2017.pdf

TOMANOVÁ, Michaela. *Development of adolescent identity in selected novels by John Green*. [online]. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra anglického jazyka a literatury. Vedoucí práce Tereza TOPOLOVSKÁ. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/116362>

Seznam zkratek

aj. – a jiné

apod. – podobně

ČR – Česká republika

IPVZ – Institut postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví

NZDM – Nizkoprahové zařízení pro děti a mládež

NZIP – Národní zdravotnický informační portál

PC – počítač

PYD – Positive Youth Development (5C model pozitivního rozvoje mládeže)

resp. – respektive

tzv. – takzvaně

VP – „Velká pětka“ (Big 5 – pětifaktorový model osobnosti)

WHO – Světová zdravotnická organizace

ZŠ – Základní škola

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Popisná statistika zkoumaného souboru

Tabulka č. 2: Popisná statistika zkoumaného souboru ženského pohlaví

Tabulka č. 3: Popisná statistika zkoumaného souboru mužského pohlaví.

Tabulka č. 4: Výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného vzorku celé skupiny

Tabulka č. 5: Výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného vzorku ženského pohlaví

Tabulka č. 6 : Výsledky Pearsonovi korelace zkoumaného vzorku mužského pohlaví

Tabulka č. 7: Výsledky T – testu rozdílu mezi proměnnými dle pohlaví

Anotace

Jméno a příjmení:	Bc. Kristýna Hanžlová
Katedra:	Katedra psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce:	Mgr. Simona Dobešová Cakirpaloglu, Ph.D.
Rok obhajoby:	2022

Název práce:	Souvislost mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů
Název práce v angličtině:	Relationship between risky behavior and selected personality traits in adolescents.
Anotace práce:	Diplomová práce se zabývá souvislostí mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u věkové skupiny adolescence. Cílem práce je zjistit, jaký je vztah mezi rizikovým chováním a vybranými osobnostními rysy u adolescentů. Teoretická část pojednává o adolescenci, osobnosti s důrazem na osobnostní rysy, a rizikovém chování. Jsou zde také popsány vybrané výzkumy a studie, které s tématem diplomové práce souvisí. Výzkumná část se zabývá kvantitativním výzkumem.
Klíčová slova:	Adolescence, rizikové chování, osobnost, osobnostní rysy, abúzus, delikvence, šikana
Anotace v angličtině:	This diploma thesis deals with the relationship between risky behavior and selected personality traits in the adolescence. The aim of this thesis is to find out what is the relationship between risky behavior and selected personality traits in adolescents. The theoretical part deals with adolescence, personalities with an emphasis on personality traits, and risky behavior. It also describes selected research and studies related to the main topic of the thesis. The research part deals with quantitative research.
Klíčová slova v angličtině:	Adolescence, risky behavior, personality, personality traits, abuse, delinquency, bullying
Přílohy vázané v práci:	0
Rozsah práce:	85
Jazyk práce:	Český jazyk